

บทที่ 2

แนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง ศักยภาพของเยาวชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน กรณีศึกษา กลุ่มเยาวชนฮักแม่จริม อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน ในครั้งนี้ มุ่งเน้นศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของเยาวชนและศักยภาพของเยาวชนจากรูปแบบ กระบวนการในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยผู้วิจัยอาศัยแนวคิด ทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษานี้ ในการอธิบายความสามารถหรือศักยภาพของเยาวชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมจากรูปแบบและกระบวนการของการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม รวมทั้งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของเยาวชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่ม
2. แนวคิดเครือข่าย
3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
4. แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน
5. แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษา
6. แนวคิดศักยภาพเยาวชนกับการจัดการสิ่งแวดล้อม
7. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
8. กรอบความคิดในการศึกษา

1. แนวคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่ม

1.1 ความหมายและความสำคัญของการรวมกลุ่ม

กลุ่มในความหมายของ Dwight Sanderson (อ้างใน พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, 2517) คือ “บุคคลรวมกันตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมีแบบแผนของการปฏิบัติต่อกันในทางจิตวิทยา และเป็นที่ยอมรับกันในหมู่สมาชิกของกลุ่มเอง และรวมทั้งกลุ่มอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากกลุ่มเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมร่วมโดยเฉพาะ” ดังนั้น ในการรวมกลุ่มที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันตาม

สถานภาพและบทบาท มีระเบียบแบบแผน มีค่านิยมและวัฒนธรรมร่วมกัน สมาชิกทุกคนมีความรู้สึกร่วมกันว่า ตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม จึงเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญของสังคมมนุษย์ (ณรงค์ เส็งประชา, 2538)

พัฒน์ บุญรัตนพันธุ์ (2517) ยังได้อธิบายถึงกลุ่มว่า “เป็นการมารวมกันเพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อรวมกันแล้วในที่สุดก็สามารถเกิดพลังขึ้น ถ้ามีการจัดตั้งและดำเนินงานที่แน่นแฟ้นเคลื่อนไหวไปในทิศทางที่วางไว้ ประชาชนเกิดความเชื่อถือ ศรัทธาที่จะเข้าร่วมมือให้การสนับสนุนมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้ กลุ่มมีการเคลื่อนไหวและเกิดการขยายผลได้กว้างขวาง ส่งผลให้พลังกลุ่มและขีดความสามารถของกลุ่มสูงขึ้น กลุ่มอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนก็จะมาเข้าร่วมด้วยภายใต้ความสนใจร่วมกัน และการปฏิบัติให้บรรลุจุดหมายของหมู่ที่วางไว้” ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพิทมัย วิบูลย์สวัสดิ์ และคณะ (2522) ที่ได้รวมปัจจัยด้านความสัมพันธ์ ช่วงเวลาของการคงอยู่ และขนาดของกลุ่มไว้ด้วย เนื่องจากกลุ่มเกิดจากการรวมตัวกันของบุคคลต่าง ๆ โดยหลักใหญ่เพื่อสนองความต้องการของสมาชิก ดังนั้น กลุ่มจึงมีความสำคัญต่อสมาชิกแต่ละคนและการแสดงให้เห็นคุณค่าของกลุ่ม จะเกิดจากการที่บุคคลมีการปะทะสังสรรค์กับกลุ่มของเขา ฉะนั้น การอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์แต่ละคนในกลุ่ม ย่อมมีบทบาทหน้าที่สัมพันธ์กัน มีปัจจัยเงื่อนไขในการเข้าร่วมกลุ่มที่แตกต่างกัน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538) กล่าวถึงกลุ่มว่าเป็นกระบวนการที่มีพลวัต ซึ่งสามารถวัดหรือดูได้จากกิจกรรมหรือความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มารวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร โดยการรวมตัวจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ กิจกรรม และการมีส่วนร่วมของทุกคนในกลุ่ม หรือ การจัดการกลุ่มหรือองค์การนั้น ๆ ด้วย

ได้มีนักวิชาการหลายท่าน กล่าวถึงกระบวนการเกิดกลุ่ม ในแนวทางเดียวกันที่พอสรุปเป็นหลักการ ลำดับขั้นของการเกิดได้ดังนี้ (อ้างในปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543)

1.4.1. ขั้นก่อตัวของกลุ่ม ที่เกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจนกระทั่งกลายเป็นการกระตุ้นจิตสำนึก ให้ตระหนักถึงสิ่งที่เผชิญอยู่ เกิดแกนนำในการประสานความสนใจร่วมในการรวมกลุ่ม

1.4.2. ขั้นดำเนินการเคลื่อนไหว หรือการรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม หลังจากที่ถูกพูดคุยตกลงกัน จึงต้องมีการวางแผนงาน วางกฎระเบียบ และวางแนวทางในการทำงานของกลุ่ม

1.4.3. ขั้นการเจริญเติบโตและการขยายกิจกรรมของกลุ่ม ระดมทรัพยากรจาก ภายในและภายนอกชุมชน ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ในการสร้างเครือข่ายของกลุ่ม

จากความหมายและความสำคัญของการรวมกลุ่ม สรุปว่า กลุ่มเป็นกลไก ที่สำคัญของกระบวนการพัฒนา ซึ่งแสดงถึงการขยายฐานการมีส่วนร่วมของประชาชน ต่อการ ดำเนินการร่วมกัน โดยเฉพาะในด้านการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม อันประกอบด้วยบุคคล ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปโดยการมาร่วมดำเนินกิจกรรม มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ตามเงื่อนไข ปัจจัยต่าง ๆ โดยตามบทบาท หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในกิจกรรมใด ๆ ของกลุ่ม เพื่อนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย ที่กำหนดภายใต้ความเป็นกลุ่ม องค์กรณ์นั้น

1.2 ปัจจัยการรวมกลุ่ม

การก่อกำเนิดกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ นั้น เงื่อนไข ปัจจัยต่าง ๆ ย่อมมีความสำคัญ เป็นแรงผลักดันที่จะส่งผลให้เกิดการรวมตัวขึ้นมาของบุคคล ในการที่จะดำเนินกิจกรรมใด ๆ ให้ เป็นไปตามเป้าหมาย วัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ได้มีการกำหนดไว้ ซึ่ง Gultung (1980 อ้างใน วันทนีย์ จันทร์เอี่ยม, 2543) กล่าวว่า การที่คนมารวมกลุ่มกัน หรือมีการจัดระเบียบในสังคมขึ้นนั้น เกิดจากการร่วมมือของคนที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทำนองเดียวกันกับ ธงชัย สันติวงษ์ (2535) ได้กล่าวถึงสาเหตุของการจัดตั้งองค์กรไว้ว่า การที่มนุษย์รวมตัวกันจัดตั้งองค์กรนั้นมีสาเหตุ 2 ประการ คือ

1. เกิดจากความต้องการของมนุษย์ที่เป็นความต้องการที่ไม่สิ้นสุด
2. มนุษย์ทุกคนมีความสามารถจำกัด ทั้งด้านกำลังกาย และกำลังความคิดซึ่ง ทำให้แต่ละคน ไม่สามารถกระทำสิ่งใดให้สำเร็จลุล่วงไปตามความต้องการทุกอย่างด้วยตนเอง เพียงลำพัง ดังนั้น จึงต้องรวมตัวเป็นกลุ่มร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรม

สุเทพ สุนทรภาสัช (2513) ได้กล่าวว่า ปัจจัยในการรวมกลุ่มมีสาเหตุ เงื่อนไข ต่าง ๆ เช่น วัตถุประสงค์หนึ่งที่ทำให้คนเข้าร่วมกันเป็นกลุ่ม เพราะกลุ่มดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ตรงกัน คือ เข้าร่วมเพื่อกิจกรรมทางศาสนา อาทิ การทำบุญทอดผ้าป่า การสร้างศาสนสถาน การบำเพ็ญ ประโยชน์ เป็นต้น แม้บางครั้งการรวมกลุ่มทางศาสนา ไม่จำเป็นต้องอาศัยระบบเครือข่ายเข้ามา เกี่ยวข้อง ไม่จำเป็นต้องมีระบบเพื่อนแต่ก็สามารถรวมกลุ่มกันได้ โดยมีวัตถุประสงค์ที่ทุกคนต้องการ ตรงกัน จึงมีการคบหาสมาคมเพื่อรวมกันกระทำกิจกรรมตามที่ต้องการ

ภายในวัดยังมีกลุ่มอีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มผู้เฒ่า แต่ละกลุ่มมักจะมีการรวมตัวอย่างหลวม ๆ ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว การปฏิบัติของสมาชิกจะกระทำตามข้อตกลงของกลุ่มเป็นครั้งคราว เช่น หากจะมีงานวัด กลุ่มหนุ่มสาวก็จะมาร่วมประชุม ปรึกษาหาแนวทางปฏิบัติในการจัดงาน แบ่งหน้าที่กันทำ ส่วนกลุ่มผู้เฒ่า ก็จะเป็นที่ปรึกษาของกลุ่มหนุ่มสาวชาวบ้านทั่วไป

นอกจากนี้ พนม ลัมอารีย์ (2529) ได้กล่าวเสริมในปัจจัยของการรวมกลุ่มว่า ปัจจัยที่ทำให้คนรวมกลุ่มกันได้ อาจมีหลายระดับหลาย ลักษณะที่สมาชิกกลุ่มทุกคนมีหน้าที่ช่วยกันนำกลุ่มไปสู่จุดหมายที่ตั้งไว้ ซึ่ง พัฒน์ สุจำนงค์ (2524) ได้กล่าวถึงเหตุผลในการรวมกลุ่มว่า “เกิดจากการที่มีผู้นำเป็นผู้มีความคิดริเริ่มกระจายข่าวสาร เพื่อให้คนเกิดการรวมกลุ่มแก้ปัญหา” สอดคล้องกับถิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์ (2534) ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้นำในการที่จะรวมผู้คนให้เข้ารวมกลุ่ม และพัฒนาให้กลุ่มคงอยู่ได้ โดยอาศัยการสื่อสารภายในกลุ่ม เป็นตัวถ่ายทอดความคิด ทศนคติ เพื่อให้สมาชิกได้มีการรับรู้ มีส่วนร่วม และมีบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ภายในกลุ่ม ซึ่งการสื่อสารภายในกลุ่มจะใช้วาจาในการสื่อความหมาย และจากการสั่งการจากผู้นำ หรือแบบเสวนาแลกเปลี่ยนกันในกลุ่ม เพื่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี อันเป็นกลไกที่นำไปสู่ความสำเร็จ (บุญเทียน ทองประสาน, 2531) โดยความร่วมมือนี้จะมีทั้งการร่วมมือกันปรึกษาหาทางแก้ไข เกิดความกลมเกลียวภายในกลุ่ม และนำไปสู่กระบวนการพัฒนากลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (พรพิไล เลิศวิชา, 2532)

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ควรกล่าวถึง การรวมกลุ่มก็คือ ความตระหนักซึ่งชินชัย ชีเจริญ (2528) ได้กล่าวว่า เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะคนต้องคิดถึงประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับจากกลุ่ม เมื่อมีการรวมกลุ่มแล้ว หากสมาชิกได้รับผลประโยชน์ที่ตนเองต้องการ การรวมกลุ่มก็จะสามารถคงอยู่ได้อย่างมั่นคง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นในด้านของกิจกรรมที่มีการกระทำร่วมกันภายในกลุ่ม รวมทั้งการติดต่อสื่อสารที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกัน เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นประสบการณ์ของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งก็จะต้องไม่ลืมในประเด็นด้านความรู้ สึกทางอารมณ์ รวมทั้งความคิด ความเชื่อ ความหวังที่คล้ายหรือตรงกัน หากมีการปฏิบัติได้ต่อกันนานเข้า มีกิจกรรมร่วมกันก็จะเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน นอกจากนี้ แรงดึงดูดระหว่างบุคคล โดยเฉพาะบุคลิกภาพของคนในกลุ่มทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนอื่น ๆ อยากร่วมมาสัมพันธ์หรือเป็นสมาชิกกลุ่ม กิจกรรมและเป้าหมายของกลุ่ม ก็เป็นแรงจูงใจอีกเหตุหนึ่งของการเข้ามาเป็นสมาชิก

กลุ่ม ซึ่งถ้าหากตรงกับความต้องการของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ ยังรวมถึงความต้องการทางสังคม ความอยากมีเพื่อน อยากมีสมาคม หรือการได้รับการยอมรับจากสังคมเช่นกัน รวมถึงผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการเป็นสมาชิกกลุ่มก็มีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

ซึ่งอาจสรุปเป็นประเด็นของการเกิดกลุ่มได้ดังนี้คือ

1. ความใกล้ชิดกันของบุคคล ทั้งนี้เพราะความใกล้ชิดกัน มักจะมีผลทำให้มีความสนใจซึ่งกันและกัน และคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน
2. มีความคล้ายคลึงกันในบางสิ่งบางอย่าง การมีอะไรเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนเรามามีความสัมพันธ์กัน เช่น คนมีลักษณะนิสัยใจคอ ความชอบที่คล้ายกันหรือคนที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน
3. การได้อยู่ร่วมสถานการณ์ตั้งเครียดด้วยกัน ภาวะที่คนเรามีความรู้สึกตั้งเครียดหรือรู้สึกอันตรายนี้ มักจะเป็นแรงกดดันหรือผลักดันให้บุคคลเผชิญภาวะการณ์เช่นนี้ร่วมกัน เช่น การมีปัญหาาร่วมหรือในลักษณะเดียวกันก็จะมามีความสัมพันธ์ รวมตัวกันเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

สำหรับลักษณะของการเกิดกลุ่ม และการขยายเครือข่ายของเยาวชนในการทำกิจกรรมของจังหวัดน่านพอจะกล่าวได้ดังนี้ (ฝ่ายงานเยาวชนมูลนิธิักเมืองน่าน, 2541)

1. เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากความสนใจของเยาวชนในการทำกิจกรรมที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชน โดยรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมที่สนใจนำไปสู่การพูดคุยปรึกษาหารือ ตลอดจนขอคำแนะนำจากผู้ใหญ่ในชุมชนที่นำไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังต่อไป
 2. เกิดจากการจุดประกายทางแนวความคิด ด้วยคำแนะนำต่าง ๆ จากเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ ครู พระสงฆ์ ตลอดจนการพูดคุย พบปะ แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน และเข้าร่วมกิจกรรมระหว่างกลุ่มเยาวชนด้วยกัน การได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอก และการได้เห็นตัวอย่างการทำกิจกรรมที่เป็นแบบอย่าง วัตรธรรมที่ชัดเจนจากกลุ่มต่าง ๆ เหล่านั้น
- กิจกรรมนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้เยาวชนเกิดแรงบันดาลใจที่อยากทำกิจกรรมและรวมกลุ่มกันนำเอากิจกรรมที่ได้พบเห็น และแนวคิดต่าง ๆ ที่ได้รับฟังมาปรึกษากับผู้ใหญ่นำไปสู่การรวมกลุ่ม การปฏิบัติโดยความเห็นชอบ หรือได้รับการสนับสนุนจากคนในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ

สรุปได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้บุคคลมารวมตัวกัน เกิดเป็นกลุ่ม องค์การเกิดขึ้นเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้วัตถุประสงค์ที่กลุ่มได้วางไว้ นั้น เกิดจาก การมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน

มีการดำเนินกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกัน ลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิก และความตระหนักในสถานการณ์รอบตัวบุคคล เช่น สภาพปัญหาที่เผชิญคล้ายคลึงกัน หรืออยู่ในกลุ่มปัญหาาร่วมกันแก้ไข ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

1.3 ประเภทของกลุ่ม

ในการจัดประเภทของกลุ่ม มีนักวิชาการหลายท่าน ได้จัดแบ่งประเภทของกลุ่มในหลายลักษณะ ซึ่งหากนำมาจัดหมวดหมู่ในการแบ่งประเภทของกลุ่มแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

1.3.1 แบ่งตามรูปแบบหรือวิธีการจัดตั้ง โดยพัฒนา บุญยรัตพันธุ์ (2517) และสมพันธ์ เตชะอธิก (2540) ได้แบ่งประเภทของกลุ่มเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

1) กลุ่มที่เป็นทางการ (Formal Group) กลุ่มประเภทนี้ค่อนข้างจะมีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน มีกฎเกณฑ์แบ่งความรับผิดชอบกันเป็นส่วน เป็นกลุ่มที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีพิธีการมากกว่าธรรมดา ถิ่นหลักการติดต่อกันในทางสังคมเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มประเภทนี้เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อที่จะปฏิบัติงานที่ต้องใช้ความชำนาญเป็นพิเศษ เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ และนับเป็นกลุ่มที่มีเสถียรภาพมั่นคง

2) กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) กลุ่มนี้จะเกิดขึ้นโดยสมาชิกมารวมตัวกันเองตามธรรมชาติ หรือที่เรียกว่ากลุ่มธรรมชาติ จะมีขนาดเล็กกว่า

1.3.2 แบ่งตามโครงสร้างของกลุ่ม บัณฑิต อ่อนดำ (2533) ได้แบ่งกลุ่มตามลักษณะนี้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) กลุ่มที่มีโครงสร้างแบบง่าย ๆ กลุ่มประเภทนี้จะมีประธานและรองประธาน หรือหัวหน้ากลุ่มกับรองหัวหน้ากลุ่ม สมาชิกกลุ่มทุกคนจะร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนกิจกรรม และร่วมกันทำกิจกรรมบางอย่างของกลุ่ม

2) กลุ่มที่มีโครงสร้างซับซ้อน จะเป็นกลุ่มที่มีรูปแบบโครงสร้างอยู่แล้ว กล่าวคือ เป็นกลุ่มที่มีกฎเกณฑ์ วัตถุประสงค์ คณะกรรมการ และกิจกรรม รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของสมาชิก และบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งมีหลายฝ่าย

1.3.3 แบ่งตามเงื่อนไขการเกิดกลุ่ม บุญฤทธิ์ เผือกวัฒนะ (อ้างใน ปาวิชาติ วลัยเสถียร, 2543) ได้แบ่งกลุ่มลักษณะนี้ออกเป็น 2 ประเภท เช่นกัน ได้แก่

1) กลุ่มเชิงวัฒนธรรม มีลักษณะเด่น คือ มีการรวมตัวกันไม่ชัดเจนนัก แต่มีพลังในการแก้ปัญหาสูง เพราะมีอำนาจต่อรองมาก และจะรวมตัวกันเมื่อเกิดปัญหาวิกฤต ซึ่งผลจากการรวมตัวนี้จะมีกระทบบ้างขวาง

2) กลุ่มเฉพาะวัตถุประสงค์ จะมีลักษณะสำคัญ คือ มีโครงสร้างและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการรวมตัว มีพลังในการแก้ปัญหาค่อนข้างจำกัด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกและเครือข่าย แต่จะมีการทำกิจกรรมของสมาชิกร่วมกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอที่ไม่จำกัด เพียงเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาวิกฤตเท่านั้น

1.3.4 แบ่งตามลักษณะกิจกรรมของกลุ่ม ซึ่งจิตติ มงคลชัยอรัญญา (อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543) ได้แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) กลุ่มเรียนรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาด้านเทคโนโลยีค่อนข้างมาก เมื่อมีการรวมตัวกันในหมู่คนที่ไว้ใจกันได้ และมีความสนใจในวิชาการด้านต่าง ๆ ร่วมกัน ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเป็นไปแบบหลวม ๆ ไม่มีโครงสร้างองค์กร กฎ ระเบียบ วิธีการปฏิบัติ และการเกิดกลุ่มนี้จะเกิดขึ้นจากความต้องการของสมาชิกเอง

2) กลุ่มกิจกรรม เป็นการรวมกลุ่มที่มีฐานความต้องการการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ด้านต่าง ๆ มากกว่าเนื้อหาความรู้เฉพาะด้าน ซึ่งจะมีการระดมทรัพยากรมาให้ประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกภายในกลุ่ม และจะมีการพัฒนาที่ก้าวหน้ามากขึ้น ซึ่งจะเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกภายในกลุ่มด้วย

สรุปว่า ประเภทของกลุ่มสามารถแบ่งออกได้เป็นลักษณะต่าง ๆ คือ แบ่งตามรูปแบบหรือวิธีจัดตั้ง เป็นกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ แบ่งตามโครงสร้างของกลุ่มจะศึกษาจากความซับซ้อนและไม่ซับซ้อนของโครงสร้าง หรือแบ่งตามเงื่อนไข จะดูจากการเป็นกลุ่มเชิงวัฒนธรรมหรือเป็นกลุ่มเฉพาะวัตถุประสงค์ รวมทั้งการแบ่งตามกิจกรรม ซึ่งจะมีทั้งกลุ่มเรียนรู้และกลุ่มกิจกรรม อันเป็นที่มาของลักษณะของกลุ่มแต่ละประเภท ตามบริบทของแต่ละชุมชน

1.4 การพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

การขยายผล สร้างกิจกรรมใหม่ ๆ จนกระทั่งมีการปรับเปลี่ยน และสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนข้อมูลหรือประสบการณ์ รวมทั้งการช่วยเหลือกลุ่มอื่น ๆ ด้วย อาจเรียกว่าเป็นขั้นตอนของพัฒนาการกลุ่มได้

เมืองทอง แคมมณี (อ้างใน พیمان วงศ์ภักย์, 2533) กล่าวถึงองค์ประกอบของกลุ่มที่ทำให้กลุ่มทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันประกอบด้วย

- 1) สมาชิกยึดมั่นในอุดมการณ์ของกลุ่ม โดยพยายามปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละคนจนสุดความสามารถ เพื่อให้กลุ่มปฏิบัติหน้าที่จนบรรลุอุดมการณ์ที่กำหนดไว้ โดยที่แต่ละคนมีความรู้สึกว่ามีสมาชิกทุกคนมีความสำคัญต่อกลุ่มเท่าเทียมกัน
- 2) สมาชิกมีความรักดีต่อกัน ซึ่งแสดงออกโดยสมาชิกมีความซื่อตรงต่อกัน
- 3) สมาชิกได้ช่วยกันกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มร่วมกัน เพื่อสนองความต้องการของแต่ละคน
- 4) สมาชิกมีความไว้วางใจกัน
- 5) สมาชิกมีความสามารถที่จะทำงานเป็นกลุ่ม โดยสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนเองได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะมียุทธศาสตร์เป็นผู้นำหรือสมาชิกในกลุ่มก็ตาม
- 6) สมาชิกเชื่อในความสามารถของเพื่อนสมาชิกว่าสามารถทำสิ่งที่เป็นไปได้ให้สำเร็จได้ ซึ่งความรู้สึกนี้จะเป็นแรงกระตุ้นให้สมาชิกพัฒนาตนเอง
- 7) สมาชิกพร้อมจะช่วยเหลือกันเสมอ เมื่อถึงคราวจำเป็นสมาชิกจะพยายามช่วยเหลือเพื่อนจนสามารถปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้
- 8) สมาชิกมีความมั่นใจในการตัดสินใจด้วยตนเอง
- 9) กลุ่มมีบรรยากาศที่มีลักษณะให้ความสนับสนุนสมาชิก โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกยอมรับข้อเสนอแนะ คำวิจารณ์ ข้อมูล และคำติชมซึ่งกันและกันแล้วร่วมพิจารณาให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมของกลุ่ม
- 10) กลุ่มพยายามช่วยให้สมาชิกแต่ละคนในการพัฒนาตนเอง เช่น ให้สมาชิกมีโอกาสได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ในขณะที่ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2524) ได้กล่าวถึงการทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็งว่าต้องประกอบไปด้วย

- 1) ต้องสนับสนุนให้สมาชิกองค์กรมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจ
- 2) มีการสรรหาและสร้างผู้นำที่ดีให้แก่องค์กร
- 3) องค์กรมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องตลอดเวลา
- 4) องค์กรมีเงินทุนหรือแหล่งในการสนับสนุน

5) องค์กรรมมีอิสระในการดำเนินงานและการตัดสินใจ

ดังนั้น กลุ่มจึงเป็นกลไกที่มีความสำคัญยิ่ง ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งจะเป็นกุญแจสำคัญของความยั่งยืนของสังคมทั้งหมด เพราะรูปแบบของการรวมตัวทางสังคมนั้นจะทำให้เกิดอำนาจทางสังคมที่จะต้องถ่วงดุลกับอำนาจรัฐและอำนาจเงิน (ประเวศ วะสี, 2536) การรวมกลุ่มอาจมีหลายระดับหรือลักษณะตามพัฒนาการ ซึ่งบัณฑิต อ่อนดำ (2533) ได้ชี้ว่า “พัฒนาการของการรวมกลุ่มในวัฒนธรรมไทย มักจะเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มทางสังคม วัฒนธรรมมากกว่าการรวมกลุ่มด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ คือ รวมกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันก่อนแล้วจึงค่อยคิดเรื่องการเพิ่มรายได้” หรืออาจเริ่มจากกลุ่มสนใจและพัฒนาไปเป็นกลุ่มศึกษา และกลุ่มกิจกรรมตามลำดับ (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ, 2538)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วสามารถสรุปได้ว่า การรวมกลุ่มเป็นแนวคิดในการทำงานร่วมกัน เกิดจากการรวมตัวของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีวัตถุประสงค์ มีความสัมพันธ์ ความเป็นหนึ่งเดียวกันซึ่งต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ในการทำงานร่วมกัน ให้เกิดผลเป็นไปตามเป้าหมายของกลุ่มที่ได้กำหนดซึ่งรูปแบบของกลุ่มขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสัมพันธ์ โครงสร้างทางสังคมและกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งบริบทชุมชนที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มนั้น ๆ

การศึกษาในครั้งนี้ ได้นำแนวคิดการรวมกลุ่มมาเป็นแนวทางในการศึกษา การรวมกลุ่มของเยาวชนอัยแม่จรม โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญในการรวมตัว คือวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการบูรณาการและปรับตัวของกลุ่มที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่จะสามารถร่วมกันทำงานเพื่อชุมชน อาศัยจากปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมชุมชน ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านครอบครัว ด้านการสนับสนุนจากองค์กร ด้านความสัมพันธ์เครือข่าย และด้านการเรียนรู้ของเยาวชน ที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิก ในการดำเนินกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม และขยายเป็นเครือข่ายการทำงานของกลุ่ม ในการที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขภาวะวิกฤติ หรือปัญหาของชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของกลุ่มเยาวชน

2. แนวคิดเครือข่าย

2.1 ความหมาย ความสำคัญของเครือข่าย

แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย จัดเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญและถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลาย ในการอธิบายภาพการเคลื่อนไหว จากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่าย เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา หรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ดังที่ ประเวศ

วะสี (อ้างใน ปรีชาติ วลัยเสถียร, 2543) กล่าวว่า "เครือข่ายทางสังคมจะคล้ายเครือข่ายในสมอง...โครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้สูงอันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด โครงสร้างทางสังคมจะมีวิวัฒนาการไปเหมือนโครงสร้างทางสมองมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของสังคม จากสังคมที่ใช้อำนาจไปเป็นสังคมเรียนรู้" การที่จะเกิดสังคมเรียนรู้ (Learning Society) นั้น โครงสร้างทางสังคมต้องปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวตั้งไปเป็นเครือข่ายสังคม คือสังคมกัลยาณมิตร หรือเครือข่ายสังคมการเรียนรู้ (Learning Social Networks) สังคมต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง จึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ในดุลยภาพได้" (พิทยา ว่องกุล บรรณาธิการ, 2541)

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (อ้างใน งามเนตร จริงสูงเนิน, 2538) ได้ให้คำจำกัดความเรื่องเครือข่าย (Networks) ว่าหมายถึง "รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กร เหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลา นานพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถติดต่อไปได้"

ดังนั้น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ในรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่มองค์กร ที่มีลักษณะเป็นเครือข่าย และเรียกชื่อตามลักษณะการรวมตัวของเครือข่านั้น เป็นรูปแบบหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเอาชนะข้อจำกัดและพัฒนาตนเองของชาวบ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่มีการประสานงานระหว่างบุคคลหรือกลุ่มองค์กร เช่นเดียวกับที่ อรรถนพ พงษ์วาท (อ้างใน ปรีชาติ วลัยเสถียร, 2543) กล่าวไว้ว่า "เครือข่ายเป็นการเชื่อมโยงร้อยรัดความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจของตนต่อไปได้ โดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์หรือปรัชญาของตน" ซึ่งการรวมตัวอาจเป็นในลักษณะหลวม ๆ หรือจัดตั้งเป็นองค์กรขึ้นมาที่มีความสัมพันธ์ที่ชัดเจน ทั้งในระดับปัจเจก องค์กรและสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็ก ๆ ภายในชุมชนไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ อย่างเช่นกลุ่มเครือข่ายมูลนิธิกัญชงเมืองน่าน เครือข่ายจึงไม่ใช่เครื่องมือในการพัฒนา หรือเครื่องมือในการทำกิจกรรมใด ๆ เพียงอย่างเดียว แต่เป็น

กระบวนการทางสังคมที่มีความยืดหยุ่น เคลื่อนไหว และมีการปรับตัวเองตลอดเวลาเพื่อรับกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

สุเทพ สุนทรภัสช์ (2535) ได้อธิบายว่า “เครือข่าย เป็นรูปแบบทางด้านจิตวิสัยของสายใยความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสานสัมพันธ์ต่าง ๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งมีหลักการว่า สายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่าง ๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่ขนานกันในด้านเนื้อหา ความเข้มข้นสนองสิ่งต่าง ๆ ให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกัน และมีลักษณะการถ่ายทอดต่อกันหรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยแรงจูงใจ แต่มีข้อจำกัดว่าแนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่าง ๆ ที่มีพรมแดนที่ชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกัน และส่งผลให้มีการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่การร่วมมือกันในการพัฒนาหรือการจัดการด้านต่าง ๆ หรือเกิดการแข่งขันกันได้” เช่นเดียวกับ ปรีชา อวยตระกูล (2533) ที่ได้กล่าวถึงกลไกที่ผลักดันให้กลุ่มทำงานต่อเนื่องและเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ นั้น เพราะว่ามีภารกิจโยงโยงปฏิสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งการติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนทำให้เกิดเป็นเครือข่ายเข้มแข็งและเป็นพลังขับเคลื่อนระหว่างกลุ่มให้ร่วมกันทำงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

สำหรับเครือข่ายในระดับชาวบ้าน สุชาติ มีสงฆ์ (2535) กล่าวว่า จะเน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล(ครอบครัว) และเครือข่าย ซึ่งเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างกันภายในหมู่บ้าน ชุมชนที่สำคัญโดยลักษณะของเครือข่ายมี 2 ลักษณะ คือ เครือข่ายแนวนอน ที่มีฐานของความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่เท่าเทียมกัน ระดับเดียวกัน ในขณะที่เครือข่ายแนวตั้งจะมีพื้นฐานมาจากความไม่เท่าเทียมกัน เช่น การกู้เงิน การประสานงานกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชน

ขณะเดียวกันก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยสติปัญญา ความรู้ ในการแก้ปัญหาและกำหนดทิศทางข้างหน้า โดยกลุ่มจะต้องสร้างและสะสมองค์ความรู้ที่สามารถนำมาปรับใช้ รวมทั้งมีการเรียนรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา ที่สำคัญ ต้องมีศักยภาพและความสามารถในการแสวงหาความรู้ ทั้งจากการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งที่จะก่อให้เกิดศักยภาพของกลุ่ม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเทคนิคมากมายและความสอดคล้องกับเงื่อนไขหรือบริบทของแต่ละพื้นที่ แต่ละกลุ่มที่ต้องมีการคิดค้นร่วมกัน พุดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในแนวทางปฏิบัติ เพื่อการจัดการกับปัญหาของผู้ที่มีปัญหาหรือตระหนักในปัญหาร่วมกัน โดยมีการโยงโยงเป็นเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน

จากความหมายของเครือข่ายที่กล่าวมา สรุปได้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ครอบครัว เครือญาติ และบุคคลกับชุมชน มีการปฏิสัมพันธ์ การติดต่อ แลกเปลี่ยนและการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือระหว่างกัน ในการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง กลุ่ม และชุมชนของตนเอง

2.2 . องค์ประกอบของเครือข่าย

เครือข่ายมีองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ ผู้นำกลุ่ม/องค์กร องค์ความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ (พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2530)

ผู้นำกลุ่ม การรวมตัวเป็นกลุ่ม องค์กรของชาวบ้านที่มีใช่เป็นการจัดตั้งโดยทางราชการหรือภายนอก โดยทั่วไปแล้วผู้ริเริ่มเป็นผู้นำตามธรรมชาติ โดยผู้นำเหล่านี้จะเป็นแม่ข่ายในการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้ไปยังสมาชิกหรือลูกข่าย และหากพิจารณาถึงผู้นำชุมชนต่าง ๆ แล้ว จะมีผู้นำหลายคนในแต่ละชุมชน ซึ่งจะมีหน้าที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์ ความรู้ความสามารถ และตามที่ชุมชนต้องการ ซึ่งอคิดิน รพีพัฒน์ (2527) ยังกล่าวอีกว่า ปัญหาที่ผู้นำพบในชุมชน ผู้นำจะใช้ความสามารถแก้ปัญหาร่วมกับสมาชิกด้วยวิธีการต่าง ๆ

ผู้นำเป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้เกิดกลุ่มและมีการทำงาน ซึ่งผู้นำกลุ่มมักจะเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษที่เด่นกว่าคนอื่น ๆ พรพิไล เลิศวิชา (2532) กล่าวถึงกลุ่มศิวงที่มีความเข้มแข็งและมั่นคงอยู่ได้นั้น เกิดจากผู้นำที่เป็นคนดี เสียสละ ช่างตริตรอง อดทน มีบุคลิกที่สุชุม น่านับถือ ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวของผู้นำ ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธา และอยากเข้าร่วมทำงาน หรือผู้ใหญ่นาย ผู้นำกลุ่มอีได้น้อย บ้านสระคูณ (เสรี พงศ์พิศ, 2536) ที่มีความสามารถในการเกษตร มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ และยังมีความสามารถด้านการพูดโน้มน้าวจิตใจให้คล้อยตามในสิ่งที่ดีงาม นอกจากนี้ ยังมีความจริงใจและเป็นผู้นำที่มีภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ เช่น ก่อสร้าง หมอขวัญ คาถาอาคม เป็นที่พึ่งทางจิตใจของชุมชน ความสามารถพิเศษอีกด้านหนึ่งคือมีไหวพริบปฏิภาณ สามารถปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ มีความยืดหยุ่นและรู้จักดึงทรัพยากรภายนอกมาใช้ให้เกิดประโยชน์

องค์ความรู้ แบ่งเป็นเนื้อหาสาระหรือตัวความรู้ หรือภูมิปัญญาที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์และสรุปออกมาเป็นบทเรียน สามารถนำไปปฏิบัติหรือแก้ปัญหาได้ โดยองค์ความรู้ จะมีลักษณะความรู้ในเรื่องการคิดวิเคราะห์ การปฏิบัติที่เป็นเรื่องคุณธรรม วิมลลักษณะชูชาติ (2540) ได้กล่าวถึงองค์ความรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน และพระครูพิทักษ์นันทคุณที่ผ่านการทดลองประยุกต์ ปรับกระบวนการทางศาสนามาใช้เป็นสื่อในการสร้างสำนักอนุรักษ์ให้กับประชาชน

ประกอบกับความสามารถในการจัดองค์กร เป็นที่ปรึกษาให้กับกลุ่มอนุรักษ์อื่น ๆ จำนวนมาก ซึ่งองค์ความรู้ที่สำคัญนี้ได้แก่ การนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้ควบคู่ไปกับความรู้วิชาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะความรู้เรื่องการจัดการองค์กร และความรู้เรื่องระบบนิเวศแบบใหม่ ที่สร้างความสมดุลสอดคล้องต่อการนำไปใช้ในชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา ที่เป็นแนวทางให้แก่พระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติ แนวคิดของการมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ที่ถูกถ่ายทอดสู่ธรรมชาติ และความรู้ทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นได้มีการนำมาใช้เป็นกลไกของการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ เป็นผลให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในคุณค่า นำไปสู่ความร่วมมือในการปฏิบัติเป็นแบบแผนของกลุ่มต่าง ๆ การจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งในเครือข่ายของกลุ่มอัครเมืองน่านและที่อื่น ๆ

กระบวนการเรียนรู้ นับว่าเป็นหัวใจสำคัญ ที่ทำให้กลุ่ม/องค์กรชุมชนเข้มแข็งได้ เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและการสรุปทบทวน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคนในการที่มุ่งมั่นจะแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง และเป็นเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง (สีลาภรณ์ นาคทรพร, 2541) ซึ่งการเรียนรู้ไม่ได้แยกจากวิถีชีวิตในท้องถิ่น บริบทและองค์ความรู้ในชุมชน จะเป็นผู้ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นได้ (เสรี พงศ์พิศ, 2534) ทั้งนี้ จะมีการปรับไปตามการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวิทยา วัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการเรียนรู้จากภายนอก

กฤษฎา บุญชัย และคณะ (2538) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในลักษณะการขยายเป็นเครือข่าย ซึ่งมีการแพร่กระจายขยายตัว จากเกษตรกรปัจเจกเป็นเกษตรกรเพื่อนบ้าน สู่หมู่บ้านข้างเคียง สู่กลุ่ม สู่องค์กรชาวบ้านภายนอก แม้ว่าจะระดับปัญหาแต่ละคน แต่ละกลุ่มจะมีความแตกต่างกัน แต่เวทีการเรียนรู้ร่วมกัน จะช่วยสนับสนุนให้เกิดกำลังใจ กำลังทรัพยากร และความร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหา และพัฒนาจนเป็นเครือข่ายโยงใยกันยกระดับระหว่างชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาในระดับที่ใหญ่ขึ้น โดยใช้วิธีการแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมสัมมนา การจัดค่ายกิจกรรมการพัฒนา และทำกิจกรรมที่ทำให้กลุ่ม องค์กร และชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีการพัฒนามากขึ้น

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายมี 2 ลักษณะ คือ การเรียนรู้แบบดั้งเดิม จะมีวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นฐานของการเรียนรู้ รวมทั้งการเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต

ด้วย และการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับภายนอก เช่น จากการศึกษาดูงาน การอบรมที่นักวิชาการ นักพัฒนาจากภาครัฐและเอกชนจัดขึ้น

จะเห็นได้ว่า เครือข่ายมีรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้โดยมีลักษณะ การเรียนรู้ทั้ง 2 ลักษณะ ที่ถ่ายทอดแก่กันในเครือข่ายเกิดเป็นความรู้ ความเข้าใจ ปรับเปลี่ยน ให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิธีการดำรงชีพ กลายเป็นองค์ความรู้ที่จะนำมาพัฒนาขีดความสามารถของตนเองให้เกิดขึ้น โดยมีผู้นำที่จะเป็นผู้ทำหน้าที่ประสานเครือข่ายต่าง ๆ ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นจนกลายเป็นองค์ความรู้ของกลุ่ม ชุมชนนั้น ๆ ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงไม่มีรูปแบบที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับโอกาส สถานการณ์ และความต้องการของบุคคล กลุ่ม ชุมชน ในการที่จะเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น เป็นเครือข่ายทางความคิด กิจกรรม ในการที่จะร่วมรับรู้ ยอมรับแนวทางใหม่ ๆ ในการแก้ปัญหา การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น อย่างสร้างสรรค์ ซึ่งผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การคิดได้ด้วยตนเอง การแสวงหาความรู้จากผู้อื่น ซึ่งจะนำไปสู่การนำองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นไปใช้

2.3 เครือข่ายสังคม (Social Networks)

การที่บุคคลจะมีส่วนร่วมในการคิดค้น ตัดสินใจ ดำเนินการแก้ไขปัญหาได้นั้น จะต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ด้วยการพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องส่วนรวม การปฏิสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างกลุ่มนั้นไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ แต่จะมีเครือข่ายในการติดต่อ พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันตลอดเวลาในรูปเครือข่ายสังคม ซึ่งเครือข่ายสังคม หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งไปอีกบุคคลหนึ่งหรืออีกหลายคน มีลักษณะยืดหยุ่น จะเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่ก็ได้ ผู้ที่อยู่รวมในกระบวนการจะรู้ว่ามี การรวมตัวกันเพื่ออะไร ทำอะไร แบ่งงานอย่างยุติธรรม เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (สุชาติ มีสงฆ์, 2535) โดยมีเงื่อนไขสำคัญในการเกาะเกี่ยวเครือข่าย คือการเผชิญกับปัญหา หรือเกิดความกดดันร่วมกันจนทำให้ทุกคนเกิดความสำนึก เห็นประโยชน์และศรัทธามั่นต่อความเป็น เครือข่ายและมีข่ายโยงใยระหว่างกันที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ช่วยเหลือกัน เกิดความเปลี่ยนแปลง ขึ้นในกลุ่ม ชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534)

มิทเชลล์ (Mitchell, อ้างใน พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2533) กล่าวว่า “เครือข่ายสังคมเปรียบเสมือนกรอบแนวคิด ที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์การทางสังคม และโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวสามารถนำมาใช้อธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมต่าง ๆ

ของบุคคลเหล่านี้ได้ และชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่า หมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกันในกลุ่ม โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้ในการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลได้ เครือข่ายสังคม ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล เครือข่ายทางสังคม ได้แก่ กลุ่มเครือข่าย กลุ่มเพื่อนร่วมงานและคนรู้จักนับถือ โดยเครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของอีกบุคคลหนึ่ง ขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งแวดล้อมที่สามารถใช้ให้มีผลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น

นอกจากนี้ การศึกษาเครือข่ายสังคมนั้น ไม่อาจศึกษาระดับกว้างในความสัมพันธ์ทุก ๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดมีต่อกันได้ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาเครือข่ายส่วนบุคคลของผู้ว่าเกี่ยวกับกิจกรรม โดยพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีสายสัมพันธ์กับใครบ้าง และมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไร ซึ่งตัวแปรที่ใช้ในการอธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายสังคม ได้แก่

2.3.1 ความสัมพันธ์เชิงซ้อน เป็นการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท ซึ่งบทบาทของแต่ละคนจะส่งผลกระทบต่ออีกและกัน เพราะแต่ละบทบาทมีปทัสถานและความคาดหวังทางสังคมที่ชี้นำแนวทางพฤติกรรม

2.3.2 สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน ซึ่งอาจเป็นสิ่งของหรือน้ำใจระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง อยู่บนพื้นฐานของการรับรู้ การตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ อาจจะมีการแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้น ๆ ด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของการจัดการทรัพยากรในชุมชนนั้นได้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดสิ่งหนึ่งบ้าง หรือได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในบางสิ่งบางอย่างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

2.3.3 ลักษณะการให้และการรับ ที่เป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคล ลักษณะของการให้และการรับดังกล่าว เป็นเครื่องชี้วัดอันหนึ่ง que แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคน ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อลักษณะของสิ่งแวดล้อมทางสังคมและกายภาพของบุคคลและกลุ่มด้วย

2.3.4 ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน เครือข่ายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะที่ความสัมพันธ์ต่อคนที่รู้จักกันมานานอาจจะค่อย ๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้งอาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพัน

กันมาก ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กัน จะถูกวัดในแง่ของเวลาของการพบกันแต่ละครั้ง ส่วนระยะเวลาที่ได้รู้จักกันก็พิจารณาว่ามีการรู้จักกันมานานเท่าใดแล้ว ซึ่งจะส่งผลต่อพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคล

สรุปว่า เครือข่ายสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร ที่นำไปสู่การเกิดสายสัมพันธ์ที่โยงใยเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในการช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งกันและกัน จากบทบาทความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคลและกลุ่ม ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนภายในเครือข่าย และระยะเวลาของการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในเครือข่าย ส่งผลให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาเครือข่าย และเครือข่ายสังคม สามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ครอบครัว เครือญาติ และบุคคลกับชุมชน โดยมีการแลกเปลี่ยนการติดต่อสื่อสาร และการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เกิดกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ เกิดประสบการณ์ร่วม รวมไปถึงการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง กลุ่มชุมชนของตนเอง แสดงถึงความคงอยู่ของกลุ่ม และเกิดศักยภาพของการดำเนินกิจกรรม ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับภูมิภาค ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ใช้แนวคิดเครือข่าย เป็นปัจจัยหนึ่งที่อธิบายถึงการรวมกลุ่มของเยาวชน ที่มีการดำเนินกิจกรรมในกระบวนการและรูปแบบที่ก่อให้เกิดศักยภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมของกลุ่มเยาวชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

3.1 ความหมาย ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน คือ การมีส่วนร่วมของทุกคน ซึ่งหลักการนี้อยู่บนพื้นฐานของความจริงที่ว่า มนุษย์ทุกคนบนพื้นโลกต่างล้วนได้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น ดังนั้น เมื่อมีปัญหาใดเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม แม้เราจะมีได้เป็นผู้สร้างหรือก่อให้เกิดปัญหาโดยตรง แต่ก็ควรต้องมีหน้าที่รับผิดชอบในการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วย ซึ่งซูเกียรติ ลีสุวรรณ (2535) ได้กล่าวว่า “การมีส่วนร่วมเกิดมาจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญญา ตระหนักรู้และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้น มนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ห่างไกลเพียงใด จึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขาเอง”

อรพินท์ สฟโชคชัย (2538) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในเชิงของการพัฒนาว่า “หมายถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในชุมชนหรือประชาชนใน

การที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของภาครัฐ เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง แต่การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้างกว่า อาจะหมายถึงการเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชนโดยตรง" ซึ่งสอดคล้องกับ WHO/UNICEF (1978) และ United Nations (1978) (อ้างในปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543) ที่กล่าวว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับความสำคัญการเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น ซึ่งจะเน้นที่การให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนกิจกรรมนั้น ๆ ด้วยความสมัครใจ"

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า "คือการทำที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตน ในการจัดการควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญาและความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ถือได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน" สอดคล้องกับยูวณณ์ วุฒิเมธี (2526) ที่เน้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อตัวเอง ซึ่งใกล้เคียงกับความหมายการมีส่วนร่วมของ อคิน ระพีพัฒน์ William (อ้างใน นิสากร วินิจฉัยภาค, 2530) และบัณฑิต อ่อนคำ (2533) ที่เห็นว่าประชาชนจะเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ไม่ใช่หน่วยงานภายนอกกำหนดไปแล้วให้ประชาชนมาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนเป็นผู้ที่คิดขึ้นเอง โดยจะเน้นการมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงของประชาชนจากความคิดสร้างสรรค์นั้นประกอบกับความชำนาญ ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนในการแก้ปัญหา ร่วมกัน มีการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และการสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติขององค์การและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543) ยังได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า เป็นการที่มวลชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลายระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการตัดสินใจเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาและเป้าหมายสูงสุดของสังคม รวมทั้งโอกาสในการกำหนดการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้บริการเป้าหมาย และการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนงาน การดำเนินงานในโครงการพัฒนาและการประเมินผลซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาตามแนวทางที่สนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน

จากแนวคิดต่าง ๆ ของผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการ พบว่ามีจุดร่วมกันได้แก่ ประชาชน ชุมชน หรือกลุ่ม ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจว่า ควรทำอะไร และทำอย่างไร ประกอบกับการให้ความร่วมมือในการดำเนินการตามการตัดสินใจนั้น และการได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วม ซึ่งหมายถึงการสนองความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน

จากความหมายและความสำคัญของการมีส่วนร่วม สรุปว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคล กลุ่ม ได้รับโอกาสของการเข้าร่วมในกระบวนการ การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะในด้านการพัฒนา รวมไปถึงแนวทางการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อม ที่แสดงออกถึงความต้องการของตนต่อกลุ่ม องค์กร ชุมชน และภูมิภาค ในรูปแบบต่าง ๆ ของบุคคล กลุ่ม องค์กร

3.2 ลักษณะและรูปแบบของกระบวนการมีส่วนร่วม

อคิด ะพีพัฒน์ (2531) ได้สรุปรูปแบบการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาในการพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ตลอดจนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ
- 2) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา
- 3) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและพิจารณาแนวทางและวิธีการแก้ปัญหา ได้แก่ วางแผนโครงการเป็นขั้นตอนนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ
- 4) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา เช่น การดำเนินโครงการซึ่งต้องทำประโยชน์กับโครงการ
- 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรม

ในขณะที่ Van Dusseldorp (อ้างใน มนตรี กรรพุมมาลย์, 2539) ได้มองการมีส่วนร่วมว่าเปรียบเสมือนกิจกรรมทางสังคมซึ่งประกอบด้วยประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. การเข้าร่วมกลุ่ม
2. การแสดงความคิดเห็นภายในกลุ่ม
3. การจัดองค์กรแบบมีส่วนร่วม เน้นการจัดประชุมกลุ่ม
4. การมีแรงงาน ทุน เครื่องใช้เครื่องมือสนับสนุนการมีสุขภาพจิตที่ดี
5. การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจโดยวิธีการแสดงความคิดเห็น
6. การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการหรือกิจกรรม

และ John M. Cohen and Norman T. Uphoff (1980, อ้างในปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543) ได้แบ่งระดับของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ระดับ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วยการริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
- 2) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ
- 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วยผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ลักษณะและรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้น มีหลากหลายตามลักษณะของวัตถุประสงค์ของกลุ่ม เนื้อหาสาระของการบริหารจัดการภายในกลุ่ม รวมทั้งคุณลักษณะโดยพื้นฐานและความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่มองค์กรในการเข้าไปมีส่วนร่วมเพื่อให้เป็นไปตามความต้องการและเป้าหมายที่กำหนดไว้

3.3 ปัจจัยของการมีส่วนร่วม

สำหรับปัจจัยของการมีส่วนร่วมนั้น ประมาณ ตันตีกุล (2538) ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการศึกษาและการพัฒนาของชุมชนชนบท พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ สภาพแวดล้อม ความสัมพันธ์ภายในชุมชน แรงผลักดันด้านบุคคล โครงสร้างของกลุ่ม ความถี่และระยะเวลาที่มีสัมพันธ์ของกลุ่ม

อนุภาพ ภิรลภ (2528) ยังได้เสนอเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา คือ สภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและกายภาพที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้แก่ประชาชนในการกำหนดกิจกรรมพัฒนาและยังได้เพิ่มเติมในเรื่องของความเต็มใจและเห็นแก่ประโยชน์ในการเข้าร่วมที่มีใช้การบังคับ

สำหรับในด้านสังคมและจิตวิทยาของบุคคลและกลุ่ม ยังเป็นสถานการณ์ผลักดันให้บุคคลรวมกลุ่มกันวางแผนและร่วมกันแก้ไขปัญหาของส่วนรวมโดย สากล สถิตวิทยานันท์ (2532) ให้ความเห็นว่า การมีส่วนร่วมเกิดจาก

- 1) ความสนใจ และความห่วงกังวลร่วมกัน

- 2) ความเดือดร้อน และความไม่พึงพอใจร่วมกัน
- 3) การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่พึง

ปรารถนา

สำหรับกระบวนการที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมนั้น นเรศ สงเคราะห์สุข (2541) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ด้าน คือ

1) การจัดการกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมสามารถทำได้หลายวิธี ดังต่อไปนี้

- การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ
- การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน
- การจัดทัศนศึกษาดูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อคิดเห็นและแลกเปลี่ยนแนวคิด และประสบการณ์
- การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ
- การลงมือปฏิบัติจริง
- การถอดประสบการณ์ และสรุปบทเรียนจะนำไปสู่การปรับปรุงกระบวนการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

2) การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้หรือความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรม การแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมการพัฒนาได้ โดยการ

- แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำ ทั้งภายในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างและชัดเจนขึ้น
- สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง
- การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์กรร่วมกัน

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้สรุปปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมจากการศึกษาเอกสารงานวิจัย พบว่ามีปัจจัยส่วนใหญที่มีความคล้ายคลึงกันดังนี้

- 1) การที่ประชาชนได้มีการติดต่อสื่อสารกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ
- 2) การได้เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน
- 3) การได้รับการอบรม การศึกษาดูงานและการได้รับข้อมูลข่าวสาร
- 4) การมีความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ในการทำงาน

กล่าวได้ว่า ระบบการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมจัดว่าเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่ในขณะเดียวกัน เงื่อนไขทางด้านสังคมและจิตวิทยาของบุคคลและกลุ่ม ยังเป็นสถานการณ์ที่ผลักดันให้บุคคลรวมกลุ่มกันวางแผน และร่วมกันแก้ไขปัญหาของส่วนรวม โดยที่ประชาชนเองต้องมีความเต็มใจและเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม มิใช่เป็นการบังคับ

สรุปแล้ว ปัจจัยที่ทำให้เกิดแรงกระตุ้นแก่เยาวชนและประชาชน ที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ ปัจจัยภายในตัวบุคคล คือ ความรู้สึก ความคาดหวัง และความต้องการที่จะเป็นแรงผลักดัน และปัจจัยภายนอก คือ แรงเสริมที่ช่วยกระตุ้นให้ปัจจัยภายในตัวบุคคล เกิดการมีส่วนร่วมมากขึ้น คือ รางวัลตอบแทน ผลสำเร็จของกิจกรรมนั้น ๆ สภาพแวดล้อมทางสังคม ทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดแรงกระตุ้นและแรงเสริมเกิดการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมมาก การศึกษาในครั้งนี้ ได้นำแนวคิดการมีส่วนร่วมมาเป็นแนวคิดหนึ่ง เพื่อศึกษากระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของกลุ่มเยาวชนที่ก่อให้เกิดศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อม ของกลุ่มเยาวชนฮักแม่จริม เช่นเดียวกับที่กลุ่มเยาวชนอื่น ๆ ดำเนินการมีส่วนร่วมในสังคมด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องต่อวิถีชีวิตของตน ภายใต้ปัจจัยที่นำมาซึ่งการมีส่วนร่วม ในกระบวนการและรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมที่มีส่วนคล้าย หรือเลียนแบบเอาอย่างการกระทำของผู้นำในท้องถิ่น ชุมชน ที่ได้มีการถ่ายทอด การส่งผ่านประสบการณ์อย่างสร้างสรรค์ ทำให้เกิดความร่วมมือของทุกฝ่ายในชุมชน ต่อศักยภาพของการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนนั้น ๆ

4. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน

4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อม

“ชุมชน” เป็นคำที่มีการนำไปใช้อย่างกว้างขวาง ในลักษณะที่แตกต่างกัน ซึ่งความหมายนั้นจะไม่จำกัดแน่นอนตายตัว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม เช่น ปรัชญา กายภาพ

สังคมวิทยา จิตวิทยา ซึ่งบางครั้งความหมายของชุมชน ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือบริเวณหมู่บ้าน ความหมายอาจมีทั้งรูปธรรมและนามธรรม

ประเวศ วะสี (2540) กล่าวว่า “ชุมชนอาจหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน” ในขณะที่ กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้ความหมายไปถึงกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้านและผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาคุณค่า และมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

นอกจากการรวมกลุ่มของคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แล้ว ชัยนต์ วรรณะภุติ (2536)กล่าวถึงการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะในด้านการผลิต ซึ่งมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กร หรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งอาจรวมไปถึงสังคมชนบทที่ยังไม่พัฒนา หรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ เช่นเดียวกับที่จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) ที่สรุปไว้ว่า ชุมชนจะประกอบด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมืองการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้ มีความสัมพันธ์ต่อกันและกันหรือมีความเชื่อมโยงกัน

คนในชุมชนจะมีการติดต่อกันอย่างไม่เป็นทางการ ความเป็นกันเอง รู้จักกันทั่วทั้งหมู่บ้าน ตำบล มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ (Primary relationship) มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือกัน เกื้อกูลกันแบบญาติมิตร ตั้งถิ่นฐานอยู่กับเครือญาติของตน ใจซื่อจริงใจ มีการให้อภัย เพราะส่วนใหญ่เป็นพวกเดียวกัน เป็นเครือญาติกัน และเป็นเพื่อนเล่นที่เติบโตมาพร้อม ๆ กัน ดังนั้น จึงมักมีการควบคุมความประพฤติกันอย่างลึกซึ้ง โดยระบบอาวุโสและเครือญาติ สนใจในพฤติกรรมของกันและกันมาก ความแตกต่างทางสังคมแทบจะไม่มีเลย ลักษณะของความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน คือการมีจารีตประเพณีที่ติดยึดมาเป็นเวลานาน มีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไม่มีการถือหาง และความเป็นปึกแผ่นในสังคม โดยมีความเป็นปัจเจกชนน้อยกว่าคนในเมือง

นอกจากนี้ องค์ประกอบภายใน คือมีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่เชื่ออำนาจ ชี้นำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสภาวะท้องถิ่น และเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของภายนอกที่มากกระทบ ความรู้ ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบคุณค่าเหล่านี้ได้รับการประยุกต์ สืบสานต่อเนื่องโดยคนในชุมชนด้วยการเรียนรู้ หลายรูปลักษณะผ่านประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคล และปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่าตลอดจนเลือกผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามากระทบจากภายนอก และผู้นำ ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้านและเครือข่ายของกลุ่มบุคคล ตลอดจนองค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ โดยเครือข่ายขององค์กรชุมชนมีบทบาทในด้านการพัฒนา ด้านพิทักษ์ปกป้อง ด้านขยายแนวร่วมสู่ญาติมิตร ลูกหลาน เพื่อนบ้าน (อเนก นาคะบุตร, 2526)

สรุปว่า ชุมชนเป็นการรวมตัวในระดับปฐมภูมิ ของคนอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความสนใจร่วมกัน มีการปฏิบัติต่อกันและสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนนั้นเป็นความสัมพันธ์ในระดับฐานรากในท้องถิ่น มีความผูกพัน สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่นเป็นอย่างมาก วิถีชีวิตที่มีความผูกพันอย่างเหนียวแน่นกับสิ่งแวดล้อมส่งผลต่อระบบคิด การมองคุณค่าและสำนึกของความเป็นคนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ สะท้อนออกมาเป็นแบบแผนการปฏิบัติทางสังคม วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

4.2 แนวทางการจัดการทรัพยากร สิ่งแวดล้อมชุมชน

การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะดำเนินการใด ๆ อันไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม และเมื่อดำเนินการไปแล้วสิ่งแวดล้อมทั้งระบบนั้น สามารถจะเอื้อประโยชน์ให้สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศอย่างถาวรโดยไม่เกิดปัญหาแต่อย่างใด และเน้นให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ โดยมีการวางแผนการใช้ที่ดีและเหมาะสม ซึ่งส่งผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมน้อยที่สุดและยึดหลักการอนุรักษ์เสมอ

ปัจจุบัน การตื่นตัวทางสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะการค้นหาแนวทางต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างหลากหลายพอจะนำมาปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ได้แก่

การจัดการสิ่งแวดล้อมในเชิงนิเวศวิทยาการเมือง ที่มองเรื่องของอำนาจทางการเมืองที่เข้ามาเป็นตัวช่วยในการกำหนดรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยจะมุ่งไปที่การมีส่วนร่วมของ

ประชาชน เป็นหลักสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในขณะที่ การจัดการตามแนวทางวัฒนธรรมเชิงนิเวศ จะยอมรับในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อพื้นบ้าน ประเพณีและกระบวนการของชุมชน ที่เป็นสิ่งที่สามารถขัดเกลาสมาชิกให้ยึดถือและปฏิบัติตาม

นอกจากนี้ การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องการสร้างความมั่นคงให้กับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปอย่างยั่งยืน ซึ่งได้เน้นในด้าน จิตสำนึก และความตระหนักของคนรุ่นปัจจุบันเป็นเครื่องมือที่สำคัญ และมีการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อเข้ามาช่วยในการจัดการสิ่งแวดล้อม คล้ายคลึงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในเชิงการอนุรักษ์ ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา เพื่อให้มีสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพสำหรับสนองความต้องการของมนุษย์ได้ยาวนานที่สุด (กนก จันทร์ทอง, 2541)

ดังที่กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปเป็นแนวทางและระดับของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้ดังนี้

ประการแรก การจัดการควบคุมดูแลโดยท้องถิ่น หมายถึง การควบคุมดูแลทรัพยากรโดยกลุ่มหรือองค์กรที่มีรากเหง้ามาจากประวัติศาสตร์ดั้งเดิมและเป็นการควบคุมจากผู้ใช่โดยตรง (เจษฎา โชติกิจวิฑูรย์, นันทา บุญจศีลารักษ์,บรรณานิการ, 2539) โดยเน้นว่าทำอย่างไรทรัพยากรที่นำมาใช้จะสามารถใช้ได้นาน ๆ ใช้อย่างไรจึงจะเหมาะสมกับประเภทของทรัพยากร รวมถึงความพยายามที่จะแสวงหาทรัพยากรใหม่ ๆ ที่สามารถนำมาใช้ได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์กับมนุษย์อย่างสูงสุด

ประการที่สอง การจัดการควบคุมดูแลโดยสังคม หมายถึง การจัดการที่วางอยู่บนหลักการควบคุมดูแลเพื่อผลประโยชน์จากความต้องการของคนส่วนใหญ่ เป็นการควบคุมจากรัฐในรูปแบบของกฎหมายว่าด้วยเหตุผลในการรักษาผลประโยชน์ทางสังคม (เจษฎา โชติกิจวิฑูรย์, นันทา บุญจศีลารักษ์, บรรณานิการ, 2539) ทั้งนี้ ยังต้องอาศัยการขัดเกลาสมาชิกให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรและวิธีการใช้อย่างประหยัดให้เกิดความคุ้มค่าเป็นสำคัญ เป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นรวมถึง การใช้มาตรการทางกฎหมาย ในการควบคุมกระบวนการอนุรักษ์ให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติ เพื่อสร้างความยั่งยืนทางทรัพยากรที่นำมาใช้ที่เหมาะสมกับจำนวนประชากรที่มีอยู่ โดยมีแนวทางการดำเนินการต่าง ๆ ได้แก่ การรวมกลุ่มและผนึกกำลังของผู้สนใจ และเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมร่วมกันทั้งในด้าน ความคิด พลังกาย พลังใจ ตลอดจนทุนทรัพย์ จัดตั้งกลุ่ม ชุมชน ชมรม สมาคม ฯลฯ (Public Aid) การให้การศึกษ ความรู้และข้อมูล

(Education and Information) การใช้มาตรการกฎหมายควบคุม (Legal Control) (วันเพ็ญ สุรฤกษ์, 2523)

อเนก นาคะบุตร (2526) ได้เสนอแนวคิดในการจัดการทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ในลักษณะของการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านกับทางเลือกการจัดการดิน น้ำ ป่า ไว้ว่า องค์ความรู้ใหม่ จากภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ สามารถจัดการ “ป่าชุมชน” จัดการเหมืองฝาย จัดการดิน น้ำ ป่า ในแต่ละลุ่มน้ำรวมได้ โดยองค์ความรู้เหล่านี้ มีสาระสำคัญคือ

1. การให้คุณค่าในการใช้และรักษาดิน น้ำ ป่า อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์รวม เดียวกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณี และระบบความเชื่อที่จัด ปรับและสืบสานต่อเนื่องกันมา ควบคู่กับการได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการใช้ดิน น้ำ ป่า เหล่านั้น เพื่อยังชีพ อยู่รอด

2. ความหลากหลายของระบบการจัดการ ดิน น้ำ ป่า และความยั่งยืนสมดุล ในตัวทรัพยากรธรรมชาติเอง จึงขึ้นอยู่กับระบบคุณค่าและความเชื่อ ความเข้มแข็งขององค์กรผู้นำ แต่ละชุมชนและเทคนิควิธี ระบบการเกษตรที่เอื้อต่อการจัดการใช้และอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่าแต่ละ แห่งภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

3. “คน” และ “ทรัพยากรคน” ถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการ ดิน น้ำ ป่า การพัฒนาคนและให้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดระบบคุณค่า กำหนดคกติกา และวางแผนการใช้ รักษา อนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า ภายใต้ประโยชน์ร่วมกัน ตามระบบสิทธิร่วมกันของชุมชนที่สืบสาน ประยุกต์ต่อเนื่องกันมาจึงเป็นทิศทางหลักของการจัดการดิน น้ำ ป่า

4. ความสามารถของชุมชนในการจัดการ ดิน น้ำ ป่า ให้ยั่งยืนได้ควบคู่กับการ ทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ และสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยม โดยยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมอยู่ได้ โดยอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่

- ภูมิปัญญา และความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ได้ สอดคล้องต่อการ เปลี่ยนแปลงจากภายนอก

- องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา

- เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและบุกรุก

จากภายนอก

สรุปได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน เป็นการจัดการโดยใช้ชุมชนเป็น พื้นฐานของการดำเนินกิจกรรมโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ดูแล คิด

ค้นวิธีการ แนวทางในการดำเนินกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาทางความคิด ชัดเจนการกระทำภายในสังคมที่จะมีการสืบทอดแนวคิด การเรียนรู้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม การมองคุณค่าของสิ่งแวดล้อมอย่างเชื่อมโยงที่ส่งผลไปถึงการจัดระบบของการจัดการสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญกับคนและชุมชน ในฐานะผู้ดำเนินการเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมโดยความร่วมมือ ของทุกฝ่าย ในการแสวงหาแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง ด้วยจิตสำนึกและความ ตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม

4.2 เงื่อนไขและรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อม

การที่จะให้กลุ่ม องค์กร สามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมได้นั้น สมพันธ์ เตชะอธิก (2536) ได้เสนอเงื่อนไขเพื่อนำไปสู่การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ สำคัญ 2 ประการ คือ

1. เงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่ การเห็นคุณค่าและประโยชน์ทั้งโดยตรงและ โดยอ้อม รวมทั้งมีจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน ซึ่ง จะต้องมีการให้การศึกษาแก่ชาวบ้าน และเปิดโอกาสการแลกเปลี่ยนและการรับรู้ร่วมกัน ขณะ เดียวกัน ก็ต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดเกณฑ์ต่าง ๆ บนความเห็นพ้องต้องกัน ของคนส่วนใหญ่ และมีอำนาจตัดสินใจในการกระทำใด ๆ ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ร่วมกับ นโยบายรัฐบาล และกลไกการปฏิบัติของรัฐ โดยให้องค์กรชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ การ ระดมความคิด ความรู้ ประสบการณ์ของชาวบ้านเองขึ้นมาก่อน ซึ่งจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ในการอนุรักษ์ได้มากกว่าการจัดการโดยรัฐแต่ฝ่ายเดียว

2. เงื่อนไขภายนอกชุมชน ได้แก่ นโยบายและกลไกการปฏิบัติของรัฐ ในการ ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้องค์กรชุมชน สามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ และนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ให้การสนับสนุนความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยสู่ ชุมชน หรือการสรุปบทเรียนการทำงานกับชุมชน การถ่ายทอดความรู้และข้อมูลสู่ชาวบ้านให้เท่า ทันสถานการณ์ การกระตุ้นจิตสำนึกการอนุรักษ์สู่ชาวบ้าน ตั้งองค์กรชุมชน อบรมเพิ่มพูนความคิด และทักษะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประสานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านด้วย การกระจายอำนาจสู่ชุมชน พัฒนาพื้นที่สู่การอนุรักษ์และการจัดการโดยองค์กรชุมชน อันส่งผลต่อ สังคมไทยในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรม การทำลาย ความขัดแย้ง และการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้

จากเอกสารคู่มือปฏิบัติงาน ผู้นำทางสิ่งแวดล้อมและอาสาสมัครพิทักษ์สิ่งแวดล้อม (มปป.) ได้เสนอตัวอย่างของรูปแบบของกิจกรรมการสร้างจิตสำนึกและความตระหนักในการจัดการสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. การประชาสัมพันธ์ มีเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรม ได้แก่ การประชุมชี้แจง โปสเตอร์ คำขวัญ นิทรรศการ หอกระจายข่าว เอกสารแจก (แผ่นพับ) วิทยุท้องถิ่น สื่อพื้นบ้าน สื่อมวลชนส่วนกลาง เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์

2. การรณรงค์

3. การฝึกอบรม

4. สัมมนาเชิงปฏิบัติการ

5. การศึกษาดูงาน

สรุปได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยเงื่อนไขในบทบาทของความร่วมมือของทุกฝ่ายในการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นกลไกภายในชุมชนเองหรือภายนอกชุมชน การมีจิตสำนึก ความตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและพร้อมที่จะเข้ามาประสานความร่วมมือ ดำเนินการให้เกิดผลและศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วม เกิดความเท่าเทียมเสมอภาคกัน ในการคิดแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับความต้องการและเหมาะสมแก่พื้นที่นั้น ๆ

แนวทาง รูปแบบ กระบวนการและขั้นตอนต่าง ๆ ของการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นมีแตกต่างกันไปตามสภาพของชุมชน พื้นที่ ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมประเพณีที่รวมถึงความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ จะมีการนำมาใช้ แต่ทั้งนี้ต้องอาศัยจากความร่วมมือ ร่วมใจของคนทุกกลุ่มในชุมชนในการที่จะดำเนินการอย่างจริงจัง และการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชน องค์กรอื่นในระดับชาติ และองค์กรภาครัฐบาลที่จะไม่ละเลยหรือมองข้ามการดูแล รักษาและเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งการศึกษาค้นคว้า ได้ใช้แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการศึกษาการดำเนินงานขององค์กรเล็ก ๆ ระดับกลุ่มอย่างกลุ่มเยาวชนที่จะได้นำเอาแนวทาง วิธีการต่าง ๆ มาใช้ เพื่อสร้างกระบวนการและรูปแบบ ของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติได้เช่นเดียวกับองค์กรอื่น ๆ

5. แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษา

5.1 ความหมายและความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษา

จากการประกาศปฏิญญาสากลเบลเกรด (The Belgrade Charter) ในปี ค.ศ. 1975 ซึ่งได้มีการประกาศเจตนารมณ์ว่า

“บุคคลและสังคมจะต้องมีจรรยาบรรณ ซึ่งจะช่วยให้ส่งเสริมให้มีเจตคติและพฤติกรรมที่เหมาะสมที่จะอยู่บนชีวลัย (Biosphere) คือจะต้องเข้าใจในความซับซ้อนของธรรมชาติและเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่จะทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง...หัวใจสำคัญในการสร้างจรรยาบรรณใหม่ ก็คือการศึกษา ซึ่งจะต้องปฏิรูประบบใหม่ตลอดทั้งระบบและกระบวนการทางการศึกษา เพื่อให้เยาวชนทุกคนได้รับการศึกษาในรูปแบบที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ใหม่ระหว่าง ครูและนักเรียน โรงเรียนกับชุมชน ระบบการศึกษา กับสังคมใหม่ อันจะเป็นหนทางในการแก้ปัญหาในระยะยาว” (วราพร ศรีสุพรรณ, 2539)

กฎบัตรดังกล่าวนี้ เป็นแม่บทของการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษา (Fensham, 1975 อ้างใน กนก จันทร์ทอง, 2541) และจากการประชุมที่ ทบิลิซ (Tbilisi) ประเทศสหภาพโซเวียต ในปี ค.ศ. 1977 ได้มีข้อเสนอแนะที่กล่าวถึงบทบาท จุดมุ่งหมาย และหลักการอันเป็นแนวทางของสิ่งแวดล้อมศึกษา (UNESCO-UNEP, 1978 อ้างในกนก จันทร์ทอง, 2541) นำไปสู่การวางแนวทางการดำเนินการตามมาตรการของ “ห่วงใยเพื่อโลก” (Carrying for Earth) (IUCN, UNEP, WWF, 1991) ซึ่งสรุปไว้ว่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่งของการสร้างศรัทธาแก่ประชาชนด้านการเรียนรู้การยอมรับ และการมีชีวิตอยู่ภายใต้หลักการดำรงชีพเพื่อความยั่งยืน และเป็นหน้าที่ที่ต้องทำให้เกิดความกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับบุคคลอื่นและธรรมชาติ ดังนั้น ในการประชุมสุดยอดโลก (Earth Summit) ในปี 1992 จึงได้กำหนดบทบาทของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ใน แผนปฏิบัติการ 21 : Agenda 21 ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน และเพิ่มพูนความสามารถของบุคคลในการเข้าถึงประเด็นว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ที่ประชาชนต้องมีความตระหนักในจริยธรรม ค่านิยม เจตคติ ทักษะและพฤติกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาแบบยั่งยืน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการตัดสินใจโดยสาธารณชนอย่างมีประสิทธิภาพ

UNEP (1990) ได้ให้ความหมายสิ่งแวดล้อมศึกษาว่า เป็นแนวทางของสหวิชาเพื่อการเรียนรู้ ซึ่งช่วยให้แต่ละคนและกลุ่มเข้าใจสิ่งแวดล้อมด้วยจุดมุ่งหมายสุดท้ายเพื่อการพัฒนาความสนใจและเจตคติที่ผูกพัน ซึ่งนำไปสู่ความปรารถนาและความสามารถที่จะกระทำ

อย่างรับผิดชอบในสิ่งแวดล้อม ฉะนั้น สิ่งแวดล้อมศึกษาจึงไม่ได้เพียงแต่มุ่งเรื่องความรู้ แต่ยังเน้นความรู้สึก เจตคติ ทักษะและการกระทำทางสิ่งแวดล้อมด้วย

นอกจากนี้ คณิต ฐนุธรรมเจริญ (2540) ได้สรุปความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาว่า คือ กระบวนการทางการศึกษาหรือกระบวนการของความรู้ ความคิด หรือกระบวนการที่ทำให้เกิดทัศนคติ ค่านิยม และให้รู้ถึงแนวความคิดหลักเพื่อพัฒนาทักษะและเจตคติหรือจัดประสบการณ์ให้มีโอกาสในการค้นหา สืบสวน และพิสูจน์ รวมทั้งการส่งผ่านข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยรวมถึงปัจจัยที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อมนุษย์ เพื่อมุ่งสร้างพฤติกรรม ค่านิยมแก่สังคม สาธารณชนให้เกิดคุณธรรม หรือจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมขึ้น ในอันที่จะก่อให้เกิดการรักษาหรือการปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ประสาน ตั้งสิกบุตร (2542) กล่าวว่า ส่วนประกอบที่สำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษา "ประกอบด้วย การศึกษาที่เป็นรูปธรรม เรียนรู้สิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง และมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับมนุษย์ และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกัน เป็นพื้นฐานการศึกษาของมนุษย์ที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญ คือ

1) ด้านความรู้ทางสิ่งแวดล้อม (Environmental literacy) ได้แก่ การปรับตัวกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม เข้าใจธรรมชาติและพร้อมจะเข้าไปแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ความรู้ทางสิ่งแวดล้อม มิใช่ความรู้ทางด้านเนื้อหา แต่เป็นความรู้ที่เกิดจากความรู้ความเข้าใจ เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ซึ่งได้จากประสบการณ์และมีทักษะการแก้ปัญหาในปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิ่งแวดล้อมจนมีสำนึกและความสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา

2) จริยธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Environmental ethic) ได้แก่ การสร้างคุณค่าสนับสนุนความอยู่รอดของระบบนิเวศ เห็นระบบคุณค่าของระบบนิเวศและพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อส่วนที่เกี่ยวข้อง มีเจตคติและค่านิยมเห็นความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อม พร้อมจะแก้ไขด้วยความรู้ ความซื่อสัตย์

ความสำคัญจำเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เติบโตขึ้นพร้อม ๆ กับการพัฒนาที่ก้าวรุดหน้าไปอย่างรวดเร็วของโลกในยุคปัจจุบัน ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโลก ความสำนึกทางสิ่งแวดล้อมในระดับกว้าง ที่ส่งผลให้องค์กรต่าง ๆ ระดับโลกได้ร่วมมือกัน วางแนวทาง มาตรการต่าง ๆ ในการที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมโดยรวมไว้ พร้อมกับมีการดำเนินการอย่างจริงจัง เพื่อที่จะแสดงเจตนารมณ์ให้ประชากรทั่วโลกได้รับทราบ ตระหนักและห่วงใยใน

ผืนโลกเดียวกัน ซึ่งแนวทางหนึ่งของการร่วมสร้างความตระหนัkdังกล่าว ก็คือ การให้การศึกษแก่ประชากรโลก ฉะนั้น สิ่งแวดล้อมศึกษาจึงเป็นการศึกษาเรื่องทั้งหมดของชีวิต ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการศึกษาในโรงเรียนหรือหน่วยการเรียนในโรงเรียนเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่มีความสำคัญที่ต้องเรียนรู้ชีวิต ที่อาศัยและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา สำหรับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน (ประสาน ตั้งสิกบุตร, 2542) และช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

สรุปว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กระบวนการทางการศึกษาที่จะทำให้คนเรารู้จักธรรมชาติ และรู้จักบทบาทและฐานะของตนที่สัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ โดยมีเป้าหมายที่จะให้บุคคลดำรงชีวิตอยู่อย่างประสานสอดคล้องกับธรรมชาติพร้อม ๆ กับอยู่ในสังคมทั้งระดับท้องถิ่น ประเทศและโลกอย่างปกติสุข ด้วยความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่เยาวชนพึงได้รับ จากกระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา อันนำไปสู่กระบวนการในการจัดการ กับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างแยบยล ด้วยความสามารถของตัวเยาวชน ประกอบกับปัจจัยต่าง ๆ ที่เกื้อหนุนต่อกระบวนการและรูปแบบของการจัดการสิ่งแวดล้อม ให้ปรากฏขึ้นในชุมชนได้อย่างชัดเจน ด้วยความสำนึกและรับผิดชอบต่อส่วนรวม ที่เยาวชนพึงกระทำด้วยความเป็นคนของท้องถิ่นนั้น ๆ

5.2 เป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

จากรายงานของ UNESCO – UNEP (1978) ได้กำหนดเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาด้านนิยมนและการกระทำ รวมทั้งสนับสนุนการปกป้องและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. เป็นการส่งเสริมความตระหนัก เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเศรษฐกิจในครัวเรือน ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชุมชน ระดับชาติและระดับโลก
2. เป็นแนวทางแก่ทุกคนในโอกาสได้รับความรู้ ค่านิยม เจตคติ การกระทำ และทักษะที่จำเป็นต่อการป้องกันและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม
3. เพื่อพัฒนาและเพิ่มเติมรูปแบบพฤติกรรมใหม่ ความห่วงใยในสิ่งแวดล้อมระหว่างบุคคล กลุ่มคน และสังคมเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

สรุปว่า เป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา เป็นแนวทางของความต้องการที่จะให้เกิดขึ้นในกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อม อันเป็นแนวทางของการต่อเชื่อมโยง ความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมต่อกันได้ ซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการจัดการ

สิ่งแวดล้อมของเยาวชนที่ยึดถือเป้าหมายดังกล่าว เป็นแนวทางหลักที่จะนำไปสู่การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

5.3 วัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษา

แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาที่นำมาใช้ในครั้งนี้ เพื่อศึกษาถึงแนวทางการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งเยาวชนจำเป็นต้องผ่านขั้นตอน กระบวนการทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ อันเป็นแนวทางของการดำเนินการ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งมีด้วยกัน 5 ประการ ได้แก่

1. ความตระหนัก (Awareness) เพื่อช่วยให้บุคคล และกลุ่มคนในสังคมเกิดความตระหนัก และรู้สึกไวต่อสิ่งแวดล้อมโดยรวม รู้ถึงสาเหตุและปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม
2. ความรู้ (Knowledge) ช่วยให้ผู้คน กลุ่มคนในสังคม ได้รับประสบการณ์ที่หลากหลาย และเข้าใจในเบื้องต้นถึงสิ่งที่จำเป็นต่อการสร้างสรรค์ และรักษาไว้ซึ่งสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน
3. เจตคติ (Attitude) ช่วยให้ผู้คน กลุ่มคนและสังคมได้รับการปลูกฝัง ค่านิยมและความรู้สึกห่วงใยในสิ่งแวดล้อม และจูงใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ปรับปรุงและป้องกันสิ่งแวดล้อม
4. ทักษะ (Skills) ช่วยให้ผู้คน กลุ่มคนในสังคมได้รับทักษะ เพื่อแยกแยะ คาดการณ์ ป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม
5. การมีส่วนร่วม (Participations) เพื่อเป็นแนวทางแก่บุคคล กลุ่มคนในสังคม ได้มีโอกาสและแรงจูงใจในการร่วมดำเนินกิจกรรม ที่สร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนทุกระดับ

สรุปว่า วัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษา เป็นแนวทางของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่นำมาใช้ในการกำหนดพฤติกรรม การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน แนวทางดังกล่าว อยู่บนฐานของความเชื่อมั่นว่า การที่เยาวชนสามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะการจัดการสิ่งแวดล้อมออกมา แสดงถึงการผ่านขั้นตอนกระบวนการของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีการนำความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อม เข้ามาช่วยในการเสริมความเป็นกลุ่มที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อท้องถิ่น

5.4 หลักการสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษา

5.4.1 แนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อม

เป็นแนวทางที่มุ่งหวังให้ผู้ได้รับการศึกษา เกิดความรู้ ความเข้าใจ สิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง เป็นระบบด้วยวิธีการทั้งทางวิทยาศาสตร์ และการสร้างกระบวนการทางสังคม โดยให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อม และสามารถนำไปเป็นแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ซึ่งมีสาระบางประการที่เกี่ยวข้องที่พอสรุปได้ดังนี้ (เกษม จันทรักษ์แก้วและประพันธ์ โภยสมบุญรณ์, 2525)

1. ผู้เรียนรู้สามารถที่จะเข้าไปมีบทบาท ในการวางแผนและตัดสินใจในการอนุรักษ์ และป้องกันสิ่งแวดล้อม และพร้อมที่จะยอมรับผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำทุกกรณี
2. มีการนำความรู้ที่ได้รับไปปรับปรุง ประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์ของพื้นที่ เพื่อให้เกิดแนวทางของการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี
3. ความรู้จากสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ผู้เรียนรู้ได้รับนั้น สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ให้งอกงามดีขึ้นไปได้
4. ผู้เรียนรู้มีการสร้างความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับสิ่งแวดล้อม
5. การสร้างความสัมพันธ์ทุก ๆ ระดับของบุคคลและการศึกษา ในด้านความรู้สึกทางสิ่งแวดล้อม (environmental sensitivity) ความรอบรู้ (knowledge) ความสำนึก (awareness) การแก้ปัญหา (problem-solving) และคุณค่าทางสิ่งแวดล้อม (environmental values)
6. มีขบวนการให้ความรู้ทางสิ่งแวดล้อมทุกรูปแบบ โดยอาจจะเป็นรูปของการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนหรือแม้กระทั่งการศึกษาแบบสลับ (diverse learning) อีกทั้งต้องเน้นถึงการปฏิบัติเป็นสำคัญยิ่ง
7. ส่งเสริมให้ คน เยาวชน ได้เรียนสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับสากล

วราพร ศรีสุพรรณ (2539) กล่าวถึงหลักการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาว่า ผู้เรียนจะเกิดความตระหนัก ในบทบาทของตนต่อสังคมและท้องถิ่น ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ประกอบกับประสบการณ์ทางสังคม ที่ผู้เรียน (เยาวชน) สามารถวิเคราะห์ แสวงหาแนวคิดและเทคนิควิธีใหม่ ที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญเนื้อหาสาระเปิดโอกาสให้ผู้เรียน (เยาวชน) เกิดบูรณาการโดยสามารถประสานแนวคิดของศาสตร์ต่าง ๆ ในการอธิบายระบบความสัมพันธ์ ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ และในกระบวนการ

เรียนรู้ที่เน้นการสืบสวนสอบสวน การสังเกตโดยมองความเป็นเหตุเป็นผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ เข้าใจถึงที่มา สาเหตุและลักษณะของปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและมนุษยธรรมในการที่จะส่งเสริมให้บุคคลมีเจตคติและพฤติกรรมที่เหมาะสมที่จะดำรงชีวิตอยู่ในระบบนิเวศของโลก

สรุปได้ว่า หลักการสำคัญทางสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นจะต้องเน้นที่ตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยการที่ผู้เรียนหรือเยาวชนนั้นได้รับรู้ รับทราบสถานการณ์โดยตรง ซึ่งจะทำให้สามารถมองเห็นปรากฏการณ์ ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจน ทำให้เกิดความสำนึก ตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น นำไปสู่การค้นหาแนวทางต่าง ๆ จากสื่อและกระบวนการ ประกอบกับภาวะแวดล้อมที่ได้รับการปลูกฝังจากชุมชน ส่งผลต่อโอกาสและประสบการณ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของเยาวชนเองได้เป็นอย่างดี

5.4.2 การพัฒนาจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมในกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา

จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากว่า จิตสำนึกเป็นกลไกหนึ่งที่อยู่ภายในตัวของมนุษย์ที่จะคอยผลักดันให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมา ซึ่งประกอบไปด้วย จิตสำนึก เป็นการรับรู้ได้จากการปฏิบัติด้วยความตระหนักในภารกิจหน้าที่จนเห็นประโยชน์และยอมรับที่จะจัดการ และหรือปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ ด้วยสำนึกถึงอรรถประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ชุมชน ครอบครัว และตนเอง ส่วนความตระหนักนั้น คือความรู้ความเข้าใจที่จะปฏิบัติภารกิจใด ๆ ด้วยการเห็นความสำคัญที่ตนเองต้องเกี่ยวข้อง และถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำ ซึ่งอาจได้มาจากการปฏิบัติภารกิจในกิจกรรมนั้น ๆ อย่างเห็นประโยชน์บ่อยครั้ง เช่น การไม่มั่งง่ายทิ้งขยะมูลฝอยในที่สาธารณะ การดูแลรักษาแหล่งน้ำใช้ หรือทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นต้น สำหรับกิจกรรม เป็นการดำเนินการที่เป็นไปโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สามารถสร้างจิตสำนึก เล็งเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีต่อตนเองและประชาชนโดยส่วนรวม รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบการกระทำของตนเองที่จะส่งผลกระทบต่อความเสียหายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เป็นสมบัติของส่วนรวม (สุรชัย ท้วมสมบุญธรรมและนางพงา สุขวนิช, 2541)

ประเวศ วะสี (อ้างใน สมัย อาภาภิรม และ เยาวนันท์ เขกฐรัตน์, 2538) ยังได้กล่าวว่า มนุษยชาติกำลังจะเกิดจิตสำนึกใหม่ร่วมกัน เป็นสำนึกใหม่ทางสิ่งแวดล้อมหรือจิตสำนึกโลกสีเขียว จิตสำนึกใหม่ของมนุษยชาติ คือ ปัญหาที่ลวงพันข้อจำกัดทางวัตถุบรรลู่ ความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ การแสวงหาจิตสำนึกใหม่ ก็คือศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์

สรุปว่า ระบบการศึกษาควรจะต้องปรับตัวโดยขยายความรู้ทางสิ่งแวดล้อม เพื่อให้บุคคลเข้าใจถึงธรรมชาติ (เข้าถึงสังคม) เข้าใจชีวิตจำกัดในการดำรงอยู่ของมนุษย์ ขยายฐานประสบการณ์ทางสังคมให้แก่เยาวชน และเปิดโอกาสให้เกิดการคิดเพื่อแสวงหาคำคุณค่าของชีวิต เพื่อให้เยาวชนเกิดวุฒิภาวะในตน เข้าใจสังคมและเพื่อนมนุษย์ และพัฒนาระบบการคิดที่มีคุณธรรมในตนเอง เพื่อเขาจะได้เป็นบุคคลที่มีจิตสำนึกอย่างเต็มเปี่ยมที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อไป

กล่าวโดยสรุป การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษากิจกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษานี้ เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เยาวชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผ่านกระบวนการดังกล่าว จึงสามารถที่จะกำหนด สร้างสรรค์ การจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งแต่ละวัตถุประสงค์ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เยาวชนได้ประสบ พบเห็น อยู่ในชีวิตประจำวัน ซึมซาบและถูกปลูกฝังเป็นค่านิยมอยู่ในจิตสำนึกที่แสดงออกมาเป็นการกระทำของกลุ่มเยาวชน ที่มุ่งมั่นตั้งใจในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ชุมชน ในกระบวนการของการจัดการสิ่งแวดล้อม อย่างมีประสิทธิภาพของกลุ่มเยาวชน

6. แนวคิดศักยภาพของเยาวชนกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

6.1 ความสำคัญของเยาวชน

เยาวชน ตามความหมายของ กรมการพัฒนาชุมชนและสำนักงานคณะกรรมการเยาวชนแห่งชาติ หมายถึง ผู้ที่มีอายุระหว่าง 15 - 25 ปี ซึ่งใกล้เคียงกับ UNICEF (อ้างในสำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2541) ที่กำหนดในช่วงอายุประมาณ 15-24 ปี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเพื่อให้เกิดความสะดวกในการรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงสถิติของหลายประเทศ เช่นเดียวกับที่ สยช. หรือสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี ได้กำหนดช่วงอายุที่ใกล้เคียงกัน คือ 14 - 25 ปี ในขณะที่ประเทศเนปาลและ UNDP (1994) ได้กำหนดช่วงอายุของเยาวชนที่ใกล้เคียงกันว่าอยู่ช่วงระหว่าง 15 - 33 ปี และ 15 - 35 ปี ตามลำดับ แต่กรมส่งเสริมการเกษตรซึ่งใกล้ชิดโดยตรงกับเยาวชนที่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ซึ่งเงื่อนไขในการเป็นสมาชิกจะอยู่ในช่วงอายุระหว่าง 10 - 35 ปี ทั้งชายและหญิงซึ่งเป็นผู้รับช่วงความรับผิดชอบจากผู้ใหญ่ ในการดำเนินกิจกรรมทางสังคม

พัฒนา สุขประเสริฐ (2542) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของเยาวชนในด้านต่าง ๆ ได้แก่

- 1) ด้านเศรษฐกิจ โดยทั่วไปแล้ว เยาวชนจะเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติในอนาคต
- 2) ด้านสังคม จะเน้นที่บทบาทในครอบครัวเป็นสำคัญ ในฐานะที่เป็นสถาบันพื้นฐานของการกลมเกลียว เป็นเป้าหมายให้เยาวชนมีแนวคิด แบบอย่างของการดำรงชีวิตในอนาคตจากกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา ความสำนึกในความเป็นชุมชนท้องถิ่น การจัดการสิ่งแวดล้อมให้เกิดศักยภาพ จากการได้รับโอกาสของการมีส่วนร่วม ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับกลุ่ม องค์การชุมชน ซึ่งจะมีส่วนในการเสริมสร้างความมั่นใจในศักยภาพของตนเองของเยาวชน ที่จะทำงานร่วมกับสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- 3) ด้านสิ่งแวดล้อม ในฐานะที่เยาวชนเป็นคนรุ่นใหม่ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะได้ตระหนักถึงสิ่งแวดล้อม ซึ่งหากสิ่งแวดล้อมไม่เหมาะสม ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของเยาวชนทั้งในปัจจุบันและในอนาคตด้วย ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อเยาวชนได้ทวีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน จนกล่าวได้ว่า เยาวชนทุกคนจะต้องเป็น "green generation" ที่คอยพิทักษ์สิ่งแวดล้อม ดังนั้น การพิทักษ์สิ่งแวดล้อมควรต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์ควบคู่กันไปกับการฟื้นฟูด้วยเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 4) ด้านการเมือง ความสามารถในการใช้สิทธิทางการเมืองนั้น แสดงถึงศักยภาพของเยาวชน ในการใช้ความคิดเชิงพิจารณาของเยาวชนว่า มีความเป็นผู้ใหญ่อย่างสมบูรณ์ การให้ความสนใจการเมือง ติดตามข่าวสาร ความเป็นไปของเหตุการณ์บ้านเมือง ภาวะทางเศรษฐกิจ สังคมทั้งภายในชุมชน ระดับประเทศ และระหว่างประเทศ ถือว่าเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบที่เยาวชนควรจะได้รับรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งการที่เยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้จากเหตุการณ์จริง จะเป็นประสบการณ์ตรงที่ทำให้เกิด "ความรู้เท่าทัน" ทั้งการมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของประเทศรวมไปถึงเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด เพราะเป็นหน้าที่ของทุกคนตามระบอบประชาธิปไตย ได้แก่ การเคารพและยอมรับในความคิดเห็นของเสียงส่วนมาก การเปิดกว้างในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การหวงแหนในสิทธิเสรีภาพของตน และการใช้สิทธิและเสรีภาพภายใต้กรอบของระเบียบและกฎหมาย

ดังนั้น ถ้าเยาวชนสามารถรวมตัวกันในลักษณะของกลุ่มเยาวชนได้ จะทำให้เกิดศักยภาพและพลังอย่างมหาศาล ที่จะทำประโยชน์ให้กับสิ่งแวดล้อม เพราะอำนาจการตัดสินใจ

ของเยาวชน มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์หรือพิทักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทของการบริโภคทรัพยากร และการจัดการทรัพยากรของคนหนุ่มสาว หรือเยาวชนที่จะส่งผลกระทบต่ออนาคตของโลก เช่น หากเยาวชนรู้จักการจัดการมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลที่ถูกต้อง ก็จะส่งผลกระทบต่อการลดลงของปัญหามูลฝอยและสิ่งปฏิกูลของชุมชนนั้นได้ หรือเยาวชนอาจมีการรวมกลุ่มกันในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ การปลูกกระแสดการอนุรักษ์แก่เยาวชนในชุมชนเดียวกัน จนถึงพื้นที่ใกล้เคียง เกิดเป็นเครือข่ายแนวร่วมของการกระทำ เพื่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ต้องมีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมกรรมการบริโภค ทั้งในระดับนโยบายและระดับปัจเจกด้วยเช่นกัน

สรุปว่า เยาวชนเป็นช่วงวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา และอารมณ์ ซึ่งธรรมชาติของวัยนี้ง่ายต่อการเปลี่ยนแปลงตามกระแสที่เกิดขึ้นรอบตัว และส่งผลถึงพัฒนาการในการเป็นผู้ใหญ่ในอนาคต ฉะนั้น เยาวชนจึงเป็นผู้ที่มีความสำคัญและมีศักยภาพในการที่จะพัฒนาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการส่งเสริมบทบาทการมีส่วนร่วมให้แก่เยาวชน โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง และมีความสำคัญต่อเยาวชนโดยตรงและอนาคตของโลก

6.2 พฤติกรรมของเยาวชนที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม

ความต้องการของเยาวชนนั้น ไม่แตกต่างไปจากมนุษย์โดยทั่วไป และเป็นไปตามแนวคิดความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความต้องการเพื่อการอยู่รอด อันเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานทางร่างกายที่จำเป็น เพื่อให้สามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้ ในขณะที่ความต้องการความรัก เป็นความต้องการของเยาวชนที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น และได้รับการยอมรับจากกลุ่มว่าเป็นส่วนหนึ่งในกลุ่ม โดยเฉพาะเพื่อน ซึ่งมีความสำคัญมากต่อเยาวชน รวมทั้งความต้องการเป็นตัวของตัวเอง เป็นความต้องการในส่วนตัวของจิตใจแต่ละบุคคล ที่จะเป็แรงผลักดันที่อยู่ในใจของเยาวชน ในการที่จะสนับสนุนและจูงใจให้เกิดการรวมกลุ่ม เพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมให้มีสภาพที่ดีขึ้น

ปัจจัยภายในตัวเยาวชน เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการเกิดความคิดสร้างสรรค์ การดำเนินกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม จากลักษณะธรรมชาติของวัย ได้แก่

1) ความกระตือรือร้น อยากเรียน อยากรู้ และสนใจติดตามสิ่งต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะชอบสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ พร้อมทั้งจะรับและเรียนรู้ด้วยการเลียนแบบ ล้ำววจ ทดลอง และมีประสบการณ์ด้วยตนเอง

2) พัฒนาทางด้านร่างกาย สมองและจิตใจ เนื่องมาจากความเจริญเติบโตทำให้เยาวชนมีแรงจูงใจสูง และค้นพบความสามารถของตนได้ และสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

3) ความมีอิสระและเสรีภาพทางความคิด การเลือกและสามารถตัดสินใจต่อการกระทำต่าง ๆ ด้วยตนเองได้ มีความเป็นตัวของตัวเองสูง มักจะไม่ชอบการบังคับด้วยอำนาจ แต่ต้องการการชี้แนะด้วยเหตุผล

4) ความมีอุดมการณ์และปรัชญาชีวิตที่สูงส่ง มีความเชื่อมั่นและพยายามทำให้เป็นไปได้

5) มีความคิดฝันและจินตนาการเกี่ยวกับชีวิตและอนาคตของตน

6) ต้องการการแสดงออก ซึ่งมีการแสดงออกในทางสร้างสรรค์ ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น รวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม การพัฒนาชุมชน เป็นต้น ซึ่งเป็นการช่วยให้เกิดประโยชน์ สร้างสรรค์และพัฒนาทักษะ ความสามารถและความถนัดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ดังนั้น "กลุ่ม" จึงถือได้ว่าเป็นเวทีแห่งการตอบสนองความต้องการของเยาวชน ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะส่งผลต่อลักษณะพฤติกรรมทางสังคมของเยาวชน ได้แก่

1. มีความสนใจ มีความสุขที่จะได้อยู่ร่วมกับเพื่อนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน มีค่านิยม ทักษะคติ ความเชื่อ ความสามารถ พื้นฐานทางนิสัย ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ ใกล้เคียงกัน

2. การคบเพื่อน ชอบคบกันเป็นกลุ่มก้อน กลุ่มเพื่อนมีความสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตทางสังคมของเด็กวัยรุ่น การตัดสินใจต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตมักอยู่ใต้อิทธิพลของกลุ่มเพื่อนมากกว่าพ่อแม่ ผู้ปกครองหรือสถาบันการศึกษาใด ๆ การมีกลุ่มเพื่อนที่ดีจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเยาวชน

3. ความสนใจในเพื่อนต่างเพศเป็นสิ่งที่ตอบสนองความต้องการของเยาวชน เป็นการฝึกในการรับรู้ในบทบาทของชายและหญิง

4. ความเป็นผู้นำ การมีบุคคลที่มีความเก่ง มีความสามารถมีอิทธิพลต่อการเข้าร่วมกลุ่ม

สรุปว่า พฤติกรรมดังกล่าวเป็นการแสดงออกของเยาวชนเป็นผลมาจากมาจากอิทธิพลของปัจจัยภายในตัวเยาวชน ซึ่งเป็นวัยที่มีความต้องการแสดงความสามารถของตนเอง ให้เป็นที่ปรากฏต่อสังคมจากกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลต่อการรวมกลุ่มเพื่อเข้าไปมีบทบาทหรือแสดง

ศักยภาพของตนอันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและสังคม รวมทั้งการได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

6.3 ความเคลื่อนไหวในการจัดการสิ่งแวดล้อมของเยาวชน

ในการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยพลังสร้างสรรค์ของเยาวชน กลุ่มเยาวชนต่าง ๆ เพื่อเป็นการฝึกฝนการทำงาน การดำเนินกิจกรรมที่แสดงถึงความสำนึกและตระหนักที่จะเข้ามาร่วมรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ร่วมแก้ไข ตัดสินใจ ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ด้วยพลังความคิดและจิตใจที่บริสุทธิ์ ประกอบกับความมุ่งมั่น จริ่งใจต่อการแก้ปัญหาภายในชุมชน การแก้ปัญหาร่วมกับองค์กรต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน ซึ่งบทบาทต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นหนทางของการเตรียมการเพื่ออนาคตด้วยจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมของคนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน

ส่วนหนึ่งของการเสนอรายงาน WCED ในปี ค.ศ. 1987 ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ในเรื่อง "อนาคตร่วมกันของเรา ต่อหนุ่มสาวของโลก ตอนหนึ่งซึ่งมีใจความว่า

"...Securing our common future will require new energy and openness, fresh insights and an ability to look beyond the narrow bounds of national frontiers and separate scientific disciplines. The young are better at such vision than we, who are too often constrained by the traditions of a former, more fragmented world. We must tap their energy, their openness, their ability to see the interdependence of issues..."

หมายความว่า การปกป้องอนาคตร่วมกันของเรานั้น จำเป็นต้องมีพลังกำลังและความเปิดกว้างใหม่ ๆ และความสามารถที่มองพ้นออกไปจากขอบเขตที่คับแคบของพรมแดนประเทศ และกรอบของสาขาวิชาของศาสตร์ต่าง ๆ คนหนุ่มสาวจึงมีความเหมาะสมในแง่ดังกล่าวมากกว่าคนรุ่นอาวุโส ซึ่งมักจะถูกจำกัดโดยประเพณีเก่าแก่และอยู่ในโลกที่มีการแบ่งแยกมากกว่า เราต้องใช้ประโยชน์จากพลังกำลัง ความเปิดกว้างและความสามารถที่มองเห็นการโยงใยของประเด็นต่าง ๆ ของคนหนุ่มสาวเหล่านี้

คำกล่าวนี้ แสดงถึงการให้ความสำคัญแก่กลุ่มหนุ่มสาว ในฐานะที่เป็นแนวหน้าของการรณรงค์ เพื่อความก้าวหน้าของมนุษยชาติที่พึ่งพาตนเองได้และอยู่ในสภาวะแวดล้อมที่ดี ดังจะเห็นได้จาก การประชุมและรณรงค์ที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จัดขึ้นโดย

กลุ่มเยาวชน เช่น กลุ่มของคณะกรรมการเยาวชนแห่งชาติยุโรป ขบวนการเยาวชนป่าไม้แห่งยุโรป สมาคมระหว่างประเทศของนักศึกษาเกษตรกรรม สหพันธ์เยาวชนนานาชาติเพื่อการศึกษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนิเวศเด็กเพื่อสันติ ศูนย์เยาวชนนิเวศวิทยาและเยาวชนเพื่อสิ่งแวดล้อมและการบริการ (Centre for Our Common Future, 1989)

ตัวอย่างของแผนงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับเยาวชน เช่น โครงการป่าไม้ที่ดำเนินการโดยนักเรียนในประเทศแทนซาเนีย เคนยา และอินเดีย แผนงานเหล่านี้รวมทั้งแผนงานอื่น ๆ ในประเทศเขตร้อนชื้นนั้น เป็นการปลูกต้นไม้ล้านต้น ซึ่งส่วนมากเป็นต้นไม้ที่มีอัตราการอยู่รอดสูง เด็ก ๆ ปลูกต้นไม้เหล่านี้เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิง เพื่อเก็บดอกออกผล และเพื่อเพาะพันธุ์และนำไปปลูกในพื้นที่เพาะปลูกของครอบครัว (Echolm, 1984 อ้างในโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ, 2533)

การเคลื่อนไหวซึ่งนำโดยเยาวชนนี้เกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรม เช่นกัน ความห่วงใยสิ่งแวดล้อมในซีกโลกเหนือก่อให้เกิดขบวนการที่เรียกว่า "ลัทธิการบริโภคสีเขียว" (Green Consumerism) ซึ่งผู้บริโภคจะพยายามอย่างที่สุดที่จะแสวงหาผลผลิตจากสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุดเหมาะสม จอห์น เอลคิงตัน ผู้แต่งร่วมของหนังสือ เรื่อง "ข้อแนะนำผู้บริโภคสีเขียว" (Green Consumer Guide) ระบุไว้ว่า "เด็ก ๆ โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาวเป็นพลังขับเคลื่อนของขบวนการนี้" เยาวชนจะเป็นผู้ที่บอกให้แม่ของเขาซื้ออะไรและทำอะไร รวมทั้งจะทำให้พ่อแม่ของเขารู้สึกผิดถ้าจะไม่ช่วยกันรักษาโลกนี้ไว้ (Elkington, 1989 อ้างในโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ, 2533)

จากการศึกษา พบว่าเยาวชนในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลก มีการเคลื่อนไหวในการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งพอจะนำมาเป็นกรณีตัวอย่างได้ดังนี้

กลุ่ม "Gerakan Pramuka" ในอินโดนีเซีย ความเคลื่อนไหวของกลุ่มลูกเสือในกาลิมันตันตะวันออกที่เรียกตัวเองว่า "Gerakan Pramuka" ได้รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมรักษาป่าและช่วยกันฟื้นฟูสภาพป่าที่พบว่าในบริเวณภูเขา Soehato มีสภาพของดินที่ไม่สมบูรณ์ ประกอบกับประสบกับปัญหาไฟป่าที่ทำลายพื้นที่บริเวณดังกล่าวกว่า 100 เฮกเตอร์ พวกเขาจึงได้ทำโครงการฟื้นฟูพื้นที่ ซึ่งโครงการดังกล่าวดำเนินการโดยนำพืชตระกูล ต้นยางอาหรับ (Acacia) ซึ่งเป็นพืชที่สามารถปลูกได้ในดินที่ไม่สมบูรณ์ได้และใช้น้ำในการเจริญเติบโตของต้นเพียงเล็กน้อย

การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มนี้มีสมาชิกถูกเชื้อมาเข้าร่วมดำเนินการมากกว่า 1,200 คน โดยจะใช้เวลาในช่วงวันหยุดในการเข้าไปดำเนินการในพื้นที่ดังกล่าว โครงการนี้ยังได้รับการสนับสนุนด้านการให้คำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญของศักราชรัฐบาล ในการจัดการงบประมาณสนับสนุน และการจัดหาเมล็ดพันธุ์เพื่อขยายการดำเนินการดังกล่าว จากสภาพป่าที่ได้รับการจัดการจนดีขึ้น จึงได้เปิดพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยว ทั้งภายในท้องถิ่นและต่างชาติ การดำเนินการดังกล่าวส่งผลดีต่อการปกป้องพื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำเลี้ยงประชากรบางส่วนถึง 25,000 คน ในบริเวณเชิงเขา Soehato ซึ่งเป็นพื้นฐานการฝึกฝนแก่ลูกเสือในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม การเรียนรู้ในการอนุรักษ์ดินและปลูกป่าจากประสบการณ์ตรง นอกจากการดำเนินการด้านการช่วยฟื้นฟูสภาพป่าแล้ว ยังมีผลงานด้านการมีส่วนร่วมในการจัดระบบชลประทาน การจัดการด้านสุขภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

นอกจากนี้ ยังมีองค์กรเยาวชนในอินโดนีเซีย ที่ดำเนินกิจกรรมด้านการฟื้นฟูสภาพป่าไม้ อยู่ทั่วไป กลุ่มเหล่านี้ได้มีการเคลื่อนไหว โยงใยทำงานร่วมกันในการมีส่วนร่วมฟื้นฟูสภาพป่าและทำให้ชุมชนท้องถิ่นกลับมาใช้ชีวิตอีกครั้ง

กลุ่ม Mihikatha Trust Fund ในประเทศศรีลังกา ซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนท้องถิ่น ที่เกิดจากการรวมตัวของอาสาสมัครที่มีทั้งเด็กและเยาวชนที่มีความต้องการที่จะต่อต้านการทำลายเต่าในฤดูวางไข่ ได้ร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติอื่น ๆ เช่น สมาคมรักษาสัตว์ป่าและธรรมชาติ และสมาคมนักสัตวศาสตร์รุ่นใหม่ ในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยการดูแลปกป้องไข่เต่าจนกว่าเต่าจะออกจากไข่ และจะถูกนำไปปล่อยลงทะเลใน 2-3 วันหลังจากเกิด เพื่อให้โอกาสในการมีชีวิตรอด จากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนดังกล่าวได้มีการขยายดำเนินการในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งด้านตะวันตก และทางตะวันตกเฉียงใต้ของศรีลังกา

การบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนในมาเลเซีย การเกิดขึ้นของเครือข่ายชมรมสิ่งแวดล้อม จากการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรการเรียนการสอน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นผลให้มีชมรมสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นในแต่ละโรงเรียน

ชมรมเหล่านี้ จะมีกิจกรรมในการเก็บรวบรวมหนังสือพิมพ์เก่า เพื่อนำมาหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ การจัดสวนธรรมชาติ และต่อต้านการครอบครองสิ่งแวดล้อมอย่างหลากหลาย การมีส่วนร่วมในระดับพื้นฐาน ทำให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางของสิ่งแวดล้อม ที่จะได้รับเลือกให้เป็นโรงเรียนที่ดีที่สุดของอำเภอ รัฐ และระดับชาติ

ในโรงเรียนมัธยมศึกษา โครงการสิ่งแวดล้อมจะมุ่งไปที่แหล่งความรู้ในสมุด นักเรียนจะเลือกตัดรายงาน รูปภาพ ภาพวาดและโฆษณาที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อสิ่งแวดล้อมที่ได้รับ แล้วนำมาติดในสมุด พร้อมกับเขียนบรรยายวิเคราะห์ด้วยตัวของเขาเอง

จากการดำเนินการดังกล่าว ทำให้เด็กและเยาวชนในมาเลเซียหันมาสนใจและได้รับความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จากส่วนหนึ่งของกิจกรรมในโรงเรียน

กลุ่ม "YES" ในสหรัฐอเมริกา เป็นอีกกลุ่มหนึ่งขององค์การอาสาสมัคร เยาวชนที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เป็นกลุ่มที่มีการบริหารจัดการด้านงบประมาณ และจัดการกลุ่ม มีการประชาสัมพันธ์กลุ่มผ่านจากสื่อ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ความรู้ กระตุ้นและสร้างพลังขับเคลื่อนให้นักเรียนเข้ามาเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมดูแลโลกโดยตรง โดยกลุ่มนี้ประกอบด้วยเยาวชน 6 คน ซึ่งเดินทางไปยังเมืองใหญ่ ในลักษณะของ "ทัวร์พุด" เขาจะไปในใจกลางเมืองและไปตามโรงเรียนมัธยมต่าง ๆ ในรัฐที่แตกต่างกันและแสดงเรื่องราวของสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะกรณีของการอนุรักษ์ป่าฝนเมืองร้อน ซึ่งในแต่ละวันจะเข้าไปในโรงเรียน 1-3 โรงเรียน ซึ่งประมาณนักเรียนที่เขาได้เข้าพบได้สูงสุดประมาณ 100,000 คน มากกว่า 200 กลุ่มใน 1 ปี

ในการแสดงของเขาจะประกอบด้วยการกล่าวคำขวัญ เล่นดนตรี แสดงละคร ภาพ ละครใบ้ล้อเลียนและการแสดงที่ให้ผู้ชมได้มีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการศึกษาพร้อมด้วยความบันเทิง โรงเรียนที่กลุ่ม "YES" เข้าไปดำเนินกิจกรรมนั้นทำให้มีเยาวชนให้ความสนใจเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับค้นพบว่าอะไรคือสิ่งที่เขาสามารถทำได้เพื่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ กลุ่ม "YES" ยังได้เข้าไปในประเทศต่าง ๆ ที่พูดภาษาอังกฤษในโลกซึ่งได้แก่ อเมริกาใต้ อินเดียและออสเตรเลีย

เยาวชนเครือข่ายมูลนิธิรักษ์เมืองน่าน จุดเริ่มต้นขององค์การเยาวชนหนึ่งของจังหวัดน่าน ที่ทำหน้าที่เป็นเสมือนองค์กรแม่ข่ายให้แก่กลุ่มเยาวชนในพื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดน่าน ในด้านการติดต่อ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน สร้างโอกาสและเวทีของการเรียนรู้แก่กลุ่มเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ ในจังหวัดน่านให้มีรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน เป็นไปในแนวทางเดียวกัน อันเป็นผลให้มีการเลียนแบบเอาอย่างทั่วไปในชุมชนต่าง ๆ สร้างบทบาทของเยาวชนให้มีความเด่นชัดเด่นขึ้นมาในการทำงานร่วมกับองค์กรอื่น ๆ ในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่ม องค์กร และตัวของเยาวชนเอง

กลุ่มเครือข่ายเริ่มแรกที่มีสมาชิกจำนวน 6 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเยาวชนบ้านไหล่น่าน ไปงคำ กิวม่วง น้ำเกียน ห้วยนาและกลุ่มเยาวชนยาเมืองบ้านหาดเค็ด ที่ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน พุดคุยในปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ของการทำงานตลอดจน

หาแนวทางแก้ไขร่วมกัน จากจุดดังกล่าวจึงทำให้เกิดเวทีร่วมในการสร้างสรรค์และกระตุ้นให้เกิดพลังสร้างสรรค์ในการร่วมพัฒนาสังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อม ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมและคุณภาพชีวิต ข้อตกลงในครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดเวทีกิจกรรมรูปแบบของค่ายเยาวชนกับสิ่งแวดล้อมขึ้นครั้งแรกที่มีการรวบรวมกลุ่มเยาวชนต่าง ๆ มาร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ ซึ่งผลในครั้งนี้ที่เกิดขึ้น ทำให้มีเครือข่ายเยาวชนในจังหวัดน่านเพิ่มขึ้นจำนวนมากจาก 6 กลุ่มเริ่มแรก ขยายไปเป็น 21 กลุ่มและ 54 กลุ่มตามลำดับ จากชุมชนต่าง ๆ ในจังหวัดน่าน มีการทำงานประสานงานกันอย่างต่อเนื่อง และมีแนวโน้มของการขยายงาน กิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันมากขึ้น ส่งผลให้บทบาทของเยาวชนมีความชัดเจน และเป็นที่ยอมรับและความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนอย่างมากมาย แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของเยาวชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

ความเคลื่อนไหวเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อสังคมของเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของเยาวชนที่ต้องการจะบอกกล่าวถึง ความสามารถในการแสดงออกถึงบทบาทอย่างสร้างสรรค์ และเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมได้เช่นเดียวกับที่องค์กรต่าง ๆ นั้นสามารถทำได้ ไม่ว่าจะ เป็น รูปแบบของการรวมกลุ่มเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่น การสร้างกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากการประชาสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น ชุมชน และเผยแพร่ไปภายนอกชุมชน เพื่อหาแนวร่วมทางสิ่งแวดล้อม มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมกับองค์กรอื่น ๆ และดำเนินกิจกรรมในรูปแบบของอาสาสมัครทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ และความร่วมมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างครบวงจร ด้วยศักยภาพของเยาวชนเอง

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มเยาวชนอีกมากมายทั่วโลก ที่จะเป็นตัวแทนของเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่มีความตระหนัก ห่วงใยในสิ่งแวดล้อม รวมตัวกันดำเนินกิจกรรมจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งประเทศไทยเองก็มีกลุ่มต่าง ๆ มากมายที่เป็นกลุ่มที่มีฐานการรวมตัวเป็นกลุ่มมาจากแบบอย่างขององค์กรภายในท้องถิ่น ผลพวงจากกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการได้รับการสนับสนุนขององค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ชุมชน ท้องถิ่น รวมทั้งปัจจัยอื่น ๆ ที่สำคัญในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านของเงินทุนงบประมาณดำเนินกิจกรรม เวทีการเรียนรู้ การศึกษาที่เอื้อต่อการรวมตัว การตั้งเป็นกลุ่มเกิดขึ้น แสดงเจตนาพร้อมใจในการมีส่วนร่วม ต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนร่วมกัน ได้แก่ กลุ่มเยาวชนรักษ์ดอยอินทรี สัมชชาเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์พลังงานและสิ่งแวดล้อมภาคเหนือ เป็นต้น

สำหรับในเรื่อง รูปแบบของการจัดการสิ่งแวดล้อมของเยาวชนนั้น นิคม พรหมมาเทพย์ (2539) ได้เสนอบทบาทของเยาวชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่

- 1) ร่วมกันเผยแพร่ความรู้แก่ชุมชนโดยการรวมกลุ่มกันจัดทำเอกสาร การจัดสื่อ ประชาสัมพันธ์ สร้างความรู้แก่ชุมชน ชักชวนชุมชนให้รักษาสิ่งแวดล้อม
- 2) ชักชวนชุมชนร่วมมือกันเก็บเศษขยะ ใบไม้ หญ้าแห้ง มูลสัตว์ต่าง ๆ มาทำปุ๋ยหมัก การผลิตของใช้จากเศษวัสดุ
- 3) ชักชวนชุมชนจัดสภาพแวดล้อมจัดสวนหย่อมตามที่สาธารณะ จัดที่เก็บขยะไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ให้ผู้คนผ่านไปมาได้ใช้ ทำให้ชุมชนปราศจากขยะ
- 4) ร่วมมือกับชุมชนจัดกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทั้งในโรงเรียน และชุมชน หาโอกาสออกเยี่ยมชุมชน ศึกษาวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เพื่อให้สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมคงอยู่สืบไป

บทบาทที่เยาวชนได้แสดงออกมานั้น สะท้อนถึงศักยภาพของเยาวชนในการดำเนินกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่เยาวชนในปัจจุบันได้เรียนรู้ ชีบซับจากกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมขององค์กรต่าง ๆ ในระดับโลก เกิดการรวมกลุ่มของเยาวชนในพื้นที่ต่าง ๆ เป็นกลุ่มเยาวชนที่มีฐานของความต้องการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมต่อการตัดสินใจที่จะกำหนดอนาคตของสิ่งแวดล้อม ในรูปของการเผยแพร่ การร่วมดำเนินการหรือการเป็นอาสาสมัครช่วยในกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับชุมชนและระดับโลก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการยอมรับของบุคคลในชุมชน องค์กรต่าง ๆ รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ ที่สร้างความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่าของการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว อันเป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อมโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต

7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสารงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมของกลุ่มเยาวชนยังมีผู้ทำการศึกษาโดยตรงยังมีไม่มากนัก แต่มีผลงานวิจัยภายในประเทศที่มีลักษณะใกล้เคียงและเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาโดยแยกออกเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้นำและกระบวนการรวมกลุ่ม ได้แก่

นิคม พรหมมาเทพย์ (2538) ได้ศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำและกระบวนการกลุ่มในการพัฒนาชนบท วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาภาวะผู้นำและกระบวนการกลุ่มในการพัฒนาชนบท

และศึกษาเงื่อนไขที่ทำให้ผู้นำและกลุ่มสามารถดำเนินการพัฒนาชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง การเก็บรวบรวมข้อมูลแบบเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ผลการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และพื้นฐานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการรวมกลุ่ม ทำให้เกิดความร่วมมือและความสามัคคีในหมู่สมาชิก มีการร่วมกันปรึกษาหาทางแก้ปัญหา ขณะเดียวกันบทบาทของผู้นำก็มีความสำคัญในการดำเนินการเป็นกลุ่มถึงแม้ว่าจะหลวม ๆ ไม่มีกฎระเบียบที่เคร่งครัดนัก อาศัยจากสมาชิกที่มีปัญหาร่วมกัน มีความต้องการร่วมกัน มีการแบ่งงานรับผิดชอบ และร่วมมือกันประกอบกิจกรรม เป็นลักษณะของเครือข่ายแนวนอนที่สมาชิกทุกคนมีความเสมอภาค ผู้วิจัยได้เสนอแนะว่า งานพัฒนาชุมชนของรัฐควรคำนึงถึงความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน โดยเฉพาะด้านประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน และควรให้ชุมชนดำเนินการพัฒนาด้วยตัวเอง โดยที่รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น เพื่อให้ชุมชนได้แก้ปัญหา และพัฒนากลุ่มได้ตรงตามความต้องการที่ตอบสนองต่อปัญหาของชุมชนเอง

สุนันทา พุทธิมา (2539) ทำการศึกษาเรื่อง เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำเกษตรกรของชุมชนชนบทภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาแนวคิดในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำเกษตรกร และศึกษาปัจจัยภายในภายนอกที่ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำเกษตรกร พื้นที่ที่ทำการศึกษาคือ บ้านกลางพัฒนา หมู่ที่ 9 ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกต การสนทนากลุ่ม ได้พบว่า การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้นำเกษตรกรเกิดขึ้น เพราะมีแนวคิดในการแก้ปัญหาโดยเน้นการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหา ส่งผลต่อการติดต่อประสานงานและประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การพึ่งพากัน ความจำเป็นที่จะต้องมีการพึ่งพาคนอื่นในการประกอบอาชีพ ทำให้มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ เพื่อแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหา อาศัยระบบเครือญาติทำให้คนไม่มาหาสู่เยี่ยมเยียน เกิดการช่วยเหลือและร่วมมือกัน

2. งานวิจัยที่เกี่ยวกับศักยภาพและความเข้มแข็งของการรวมกลุ่ม ได้แก่

โชติมา รัตนจันทร์ (2526) ได้ทำการศึกษา เรื่องกลุ่มหนุ่มสาวกรณีศึกษาบ้านสันมะเค็ด อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาแนวความคิดและหลักการรวมกลุ่มของหนุ่มสาว กิจกรรมการใช้แรงงานร่วมกันในการพัฒนาหมู่บ้าน การดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม และการมีส่วนร่วมของหนุ่มสาวบ้านสันมะเค็ด เกิดประโยชน์ต่อความเจริญของหมู่บ้าน

โดยพื้นที่การศึกษาครั้งนี้ คือบ้านสันมะเค็ด ตำบลหัวฝาย อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เก็บรวบรวมข้อมูลโดยศึกษาจากเอกสาร ใช้แบบสอบถาม และการสัมภาษณ์ พบว่า กลุ่มหนุ่มสาวบ้านสันมะเค็ดเกิดจากการรวมตัวของหนุ่มสาวตามธรรมชาติ โดยมีพื้นฐานมาจากความร่วมมือกันทำกิจกรรมในงานวัด งานบุญประเพณีของท้องถิ่น ลักษณะของทำกิจกรรมมีทั้งด้านนันทนาการ ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และการเสียสละแรงงานปรับปรุง ก่อสร้างซ่อมแซมถาวรวัตถุของท้องถิ่น โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้ใหญ่บ้าน พระ ครู และชาวบ้านทั่วไป แต่ก็ยังประสบปัญหาบางอย่าง ได้แก่ สภาพของกลุ่ม ความรู้ ความเข้าใจและความใส่ใจในการจัดตั้งกลุ่มของสมาชิกแต่ละคน รวมทั้งจำนวนสมาชิกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ที่จะส่งผลต่อความไม่มั่นคงของกลุ่มด้วย ผู้วิจัยได้เสนอแนะเกี่ยวกับการรวมกลุ่มว่า ต้องอาศัยความร่วมมือ จากองค์กรภาครัฐบาล และการยอมรับในบทบาทหน้าที่ของกลุ่มหนุ่มสาว ในการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมภายในชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนด้านงบประมาณหรือทุนสำหรับดำเนินกิจกรรม

ประชาคมจังหวัดน่าน (2540) ได้ศึกษา เรื่อง พัฒนาการ บทบาทและศักยภาพของกลุ่ม/องค์กรประชาคมในจังหวัดน่าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการ บทบาทและศักยภาพของกลุ่มอีกเมืองน่านและเครือข่าย กลุ่ม/องค์กรอื่น ๆ ในจังหวัดน่าน และศึกษาความคิดเห็นและทัศนะของกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ เพื่อการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาจังหวัดและ "ประชาคมจังหวัดน่าน" ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม พบว่ากลุ่มอีกเมืองน่านเป็นองค์กรที่มีจุดแข็งในการทำกิจกรรม อยู่หลายประการด้วยกัน กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคน การมีส่วนร่วมของประชาชน ความเป็นชุมชนท้องถิ่น ทำให้เกิดกลุ่มคนในเครือข่าย มีความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และมีผลประโยชน์ร่วมกันในระดับกว้างและลึก ถือว่าเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญ ในกลุ่มเครือข่ายมีองค์กรภาคีต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมที่หลากหลาย ทั้งในแง่ของพื้นที่ รูปแบบกิจกรรม ความสนใจในปัญหาต่าง ๆ และกลุ่มคนที่มาร่วมกัน นอกจากนี้ กลุ่ม องค์กรต่าง ๆ มีการรวมตัวแบบธรรมชาติ ทั้งนี้เกิดจากกลุ่มที่ประสบปัญหาเดียวกัน มีจุดสนใจหรือแนวคิดคล้ายคลึงกัน ทำให้มีการยึดโยงกลุ่มไว้ อย่างเหนียวแน่น การประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ทำให้เกิดความเชื่อในพิธีกรรมเหล่านั้น สามารถที่จะคงไว้ซึ่งทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ยังมีการประสานทรัพยากรทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ตลอดจนประสานงานกับกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เข้ามาช่วยดำเนินการกับองค์กรชาวบ้าน รวมทั้งการหางบประมาณมาสนับสนุนกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ในจังหวัดน่าน

วิลาลินี ญูซอภัย (2543) ศึกษาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ บ้านดอนแก้ว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการจำแนกและจัดระบบข้อมูล แล้ววิเคราะห์ความสัมพันธ์ การเปลี่ยนแปลง เชิงหน้าที่และความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนพบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบ้านดอนแก้ว ประกอบด้วย การมีผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการรวมกลุ่ม และกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยอาศัยรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ องค์กรชุมชนจะมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และสร้างเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรม มีความสามารถในการพึ่งตนเอง ทำให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง และสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรจนประสบผลสำเร็จ ผู้ศึกษาได้ให้เสนอข้อเสนอแนะในเชิงวิชาการที่เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ของภาครัฐโดยไม่ปิดกั้นขีดขวางความคิดของชาวบ้าน รวมทั้ง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีผลต่อกระบวนการปรับเปลี่ยนในแต่ละเวลาและพื้นที่ และรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านและผู้วิจัย ในเชิงนโยบาย ได้เสนอแนะว่า รัฐควรเปิดกว้างแก่ชุมชนในสิทธิจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเอง โดยไม่มีเงื่อนไขหรือขอบเขตการทำงานใด ๆ รวมทั้งวางนโยบายให้สอดคล้อง เชื่อมโยงนโยบายท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรม และกระจายทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วม โดยกระจายอำนาจแก่ชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมที่ยืดหยุ่น

3. การวิจัยเกี่ยวกับเครือข่ายและการพัฒนาชุมชน ได้แก่

ธีรา หมั่นบาล (2538) ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรสำหรับการพัฒนาในชุมชนชนบท มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาการจัดการทรัพยากรสำหรับการพัฒนาของชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนเงื่อนไขที่ส่งเสริมให้เกิดการจัดการทรัพยากรสำหรับการพัฒนาของชุมชน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกต และการจัดกลุ่มสนทนา พบว่า การจัดการทรัพยากรของชุมชนในลักษณะกลุ่มในอดีตนำเอาวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนและอาศัยระบบโครงสร้างสัมพันธ์ของคนในชุมชน ระบบความเชื่อ ระบบการผลิตควบคุมคู่ผสมกลมกลืนกันไป ในขณะที่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมาได้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเป็นการพัฒนาที่มาจากภายนอก โดยเน้นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเงินมากกว่า และมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มโดยมีวัตถุประสงค์อย่างชัดเจน มีการ

จัดการทรัพยากรที่อาศัยกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อบังคับ หรือข้อกำหนดของกลุ่มเป็นแนวทางในการพัฒนา

สำหรับเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ โครงสร้างของสังคม ที่เป็นเครือญาติ ระบบความสัมพันธ์ที่ดี ทำให้สามารถรวมกลุ่มกันจัดการทรัพยากร ที่สนองความต้องการของชุมชนได้ ความสำคัญของชุมชนในการรับรู้ปัญหาและการแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง การประสานทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งที่มีอยู่ภายในและภายนอกชุมชน เพื่อขอความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ศักยภาพและภูมิปัญญาของผู้เฒ่า รวมทั้งสถานการณ์และบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน ผู้วิจัยได้เสนอแนะว่าควรมีการพิจารณาร่วมกัน ระหว่างกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จและไม่ประสบผลสำเร็จ ในการหาสาเหตุ ปัจจัยในประเด็นต่าง ๆ เช่น ความต่อเนื่องของการพัฒนา กลุ่ม ความตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยฐานคิดของกลุ่มชาวบ้าน การสร้างผู้นำ การจัดการกลุ่มในด้านการประเมินตรวจสอบ และการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน แรงจูงใจต่อการปรับเปลี่ยนพัฒนา กลุ่ม รูปแบบการให้การศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร การกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการทำงานกับกลุ่มต่าง ๆ การยอมรับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การพัฒนาระบบการจัดการของกลุ่ม และการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน

จากการศึกษาของกอบภาณุจันท์ พจน์ชนะชัย (2538) เรื่องเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาองค์กร องค์ความรู้ วิถีปฏิบัติ กฎเกณฑ์ ระบบคุณค่า ความเชื่อ และพิธีกรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน และเพื่อศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดแนวคิด การดูแลรักษาและการจัดการป่าของชุมชน ของกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการและที่ไม่เป็นทางการ ในหมู่บ้านห้วยม้าไก่อ ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกต สัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ พบว่าการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการดูแลรักษาป่า รวมทั้งการขยายเครือข่ายทั้งแนวตั้งและแนวนอน ทำให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง และพบว่าเครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดแนวคิดด้านการดูแลและจัดการป่าของชุมชนของบุคคล เริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ การเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ การเรียนรู้จากวัดและการเรียนรู้จากกลุ่ม ตามลักษณะของการตั้งบ้านเรือน กลุ่มอาชีพ และคณะกรรมการป่าชุมชน โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านพิธีกรรม ซึ่งก่อให้เกิดเครือข่ายหัววัด กิจกรรมและความเชื่อระหว่างชุมชน การประชุมสภาตำบล เป็นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชน ที่เข้าร่วมประชุม หน่วยงานราชการและหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เข้ามาสนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างหมู่บ้าน ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงมีอยู่ 2

ลักษณะ คือกระบวนการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ คือการเรียนรู้จากวิถีชีวิต ความเชื่อ การถ่ายทอดบอกเล่าสืบต่อมา และกระบวนการเรียนรู้จากความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอแนะ ให้มีการประสานความร่วมมือทั้งฝ่ายภาครัฐบาล เอกชนและองค์กรท้องถิ่น รวมทั้งให้มีการศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนในการจัดการทรัพยากรในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับภาค

อลนา โสমনะวัฒน์ (2541) ศึกษาเรื่อง การรวมกลุ่มและศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชนชนบทในภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาเงื่อนไขและกลไกการรวมกลุ่มในชนบท รวมทั้งวิเคราะห์ศักยภาพของกลุ่ม เป็นกลไกในการแก้ปัญหาชุมชนในชนบทภาคเหนือ รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม รวมทั้งศึกษาจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า เงื่อนไขการรวมกลุ่มประกอบด้วย เงื่อนไขความสัมพันธ์ของคนในชุมชน บทบาทชาย หญิง วัฒนธรรมประเพณี ระบบการผลิตของชุมชน ปัญหารุนแรงที่กระทบชุมชน ปัญหาความขัดแย้ง การถูกเอารัดเอาเปรียบ การเรียนรู้ การปรับตัว และการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ส่วนกลไกการรวมกลุ่มมี ผู้นำ การมีส่วนร่วมของสมาชิก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรชุมชน ระบบเครือข่าย ศักยภาพชุมชน การพึ่งตนเอง การเรียนรู้ และผลประโยชน์ เป็นกลไกสำคัญในการรวมกลุ่ม ทำให้เกิดศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งและบุคคลในชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ผู้วิจัยได้เสนอแนะว่า ควรมีการเริ่มพัฒนาศักยภาพจากกลุ่มที่มีอยู่เดิมในชุมชนก่อน เพื่อให้มีความเข้มแข็งพอที่จะแก้ปัญหา และพัฒนาชุมชนได้ดีกว่าสร้างกลุ่มใหม่ขึ้นมา รวมทั้งนำกลุ่มที่มีศักยภาพมากที่สุดในชุมชน มาเป็นตัวอย่างการเรียนรู้แก่กลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน

พิชญ์ สมพอง (2519) ได้ศึกษาเรื่อง บทบาทเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มหนุ่มสาวในอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาลักษณะโครงสร้างของกลุ่มหนุ่มสาวในอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในด้านมูลเหตุจูงใจในการจัดตั้ง บทบาทในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มในอดีต ปัจจุบัน และบทบาทที่คาดหวังในอนาคต ความเข้าใจในบทบาทของกลุ่ม ปัญหาของกลุ่ม เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ตามแบบสอบถามและสังเกตจากกลุ่มหนุ่มสาว พบว่า มูลเหตุจูงใจในการจัดตั้งกลุ่มหนุ่มสาว ในอำเภอแม่สะเรียงมาจากกิจกรรมทาง ศาสนา ประเพณี และอิทธิพลจากการชักนำของเจ้าหน้าที่ทางราชการ ส่วนใหญ่ มีการรวมตัวในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ มีโครงสร้างหลวม ๆ

ไม่มั่นคง บทบาทของกลุ่มในอดีตและปัจจุบัน เน้นในด้านการส่งเสริมทำนุบำรุงประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ในขณะที่บทบาททางสังคมได้รับการปฏิบัติรองลงมา และบทบาทเชิงเศรษฐกิจมีน้อยที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่า ภาวะกิจรับผิดชอบต่อครอบครัวของหนุ่มสาวสมาชิกไม่มีอิทธิพลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม สำหรับผู้นำกลุ่มหนุ่มสาวที่มีคุณลักษณะเป็นผู้นำ จะแสดงออกมาในลักษณะการพูดในที่ประชุมชนดี ส่วนความเข้มแข็งทางกายและจิตใจ ความกระตือรือร้นและการยอมรับนับถือจากสมาชิกกลุ่ม อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนการไม่กล้าตัดสินใจของผู้นำในปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง และการขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นลักษณะด้อยที่พบจากการศึกษาครั้งนี้ และยังพบอีกว่าการเรียนรู้ทางสังคม ไม่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเข้าใจในบทบาทของกลุ่มเลย ปัญหาที่สำคัญของกลุ่มหนุ่มสาวแม่สะเรียง คือ การขาดแคลนผู้นำกลุ่มที่มีความสามารถและความไม่เข้าใจในบทบาทของกลุ่มต่อชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไปว่า ควรศึกษาบทบาทของกลุ่มหนุ่มสาวในแต่ละด้าน และตัวแปรอื่นที่มีผลกระทบต่อบทบาทของกลุ่ม รวมทั้งการเปรียบเทียบบทบาท ภาวะผู้นำ โครงสร้างความมั่นคงของกลุ่มกับกลุ่มอื่น ๆ

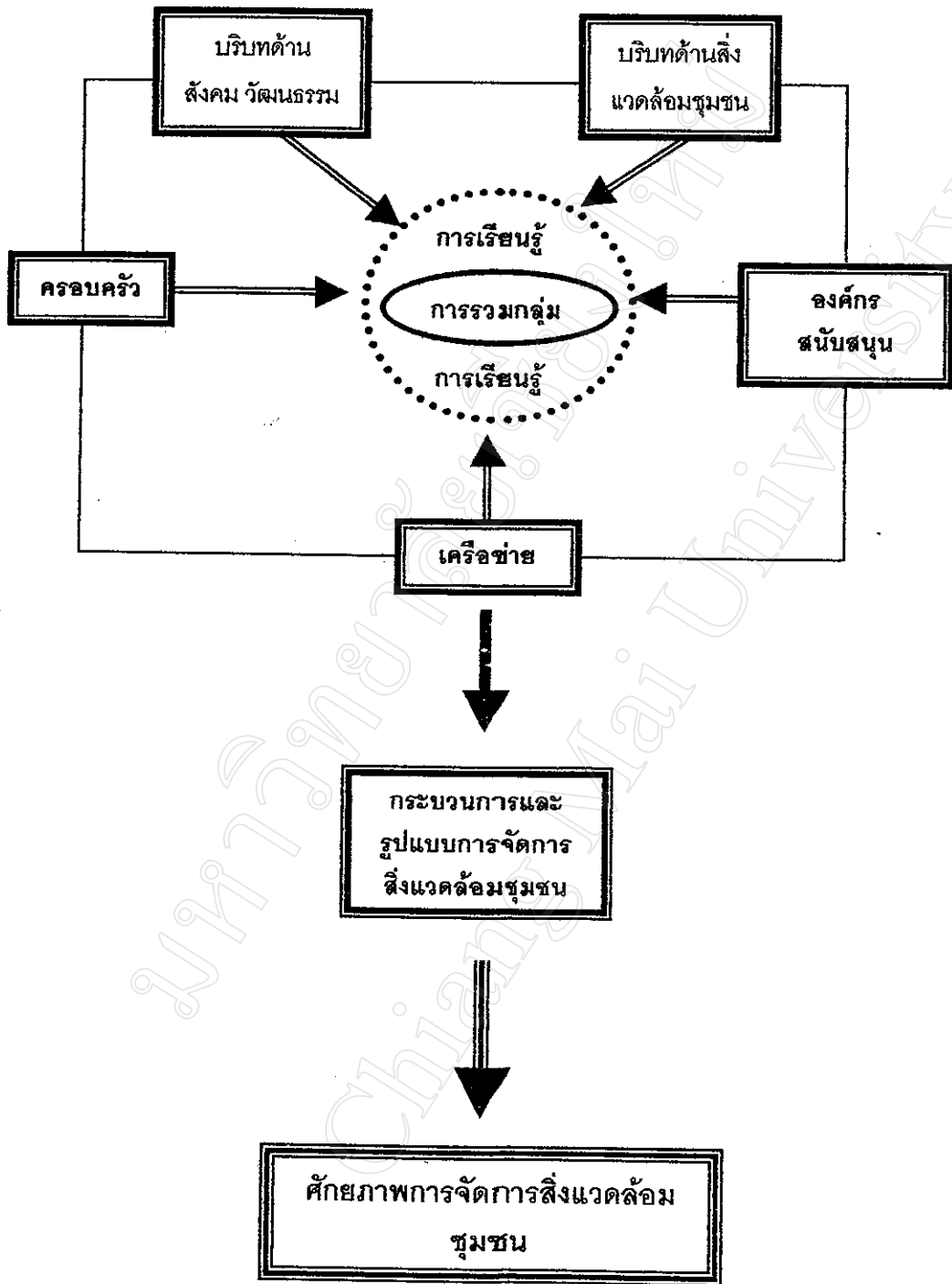
สรุปได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ส่วนมากมักเป็นผลมาจากโครงสร้างทางสังคม ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ครอบครัว และเครือญาติ รูปแบบวิถีการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน ที่ก่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ที่นำไปสู่ความร่วมมือของคนในชุมชนที่มารวมกลุ่มเป็นกลุ่มต่าง ๆ ในการดำเนินกิจกรรม ทั้งนี้การรวมกลุ่มนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม องค์กรที่มีความสามารถในการดำเนินการใด ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน กลุ่ม องค์กร และเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในกลุ่ม องค์กร ชุมชน ขณะเดียวกันการประสบกับปัญหาเดียวกันและความต้องการผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการรวมกลุ่มของคน ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและเอกชน ที่จะส่งผลต่อการพัฒนากลุ่ม และศักยภาพของกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในขณะที่เครือข่ายจะทำหน้าที่ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ภายในกลุ่มที่จะนำไปสู่การพัฒนาความรู้ การเรียนรู้ในการจัดการและเกื้อหนุนต่อการศักยภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมของกลุ่ม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีผู้ศึกษาไว้ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่ม เครือข่ายและศักยภาพ ซึ่งได้รวบรวมไว้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยบางส่วนที่มีความเกี่ยวข้อง ที่จะช่วยให้ทราบถึงปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเกิดกลุ่มในการจัดการสิ่งแวดล้อม

ในลักษณะที่แตกต่างกันไป ได้แก่ การมีส่วนร่วม แนวคิดการอนุรักษ์ ซึ่งได้กำหนดไว้เป็นกรอบ การศึกษาอย่างกว้าง ๆ โดยเอกสารและงานวิจัยที่ผ่านมาผู้วิจัยยังไม่พบการศึกษาวิจัยในเรื่องที่ เกี่ยวข้องกับกลุ่มองค์กรเยาวชนในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยตรง ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมีความ สนใจที่จะศึกษาถึงศักยภาพของเยาวชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

8. กรอบความคิดในการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาศักยภาพของเยาวชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน กรณีศึกษากลุ่มเยาวชนฮักแม่จริม อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของเยาวชนใน พื้นที่ของอำเภอแม่จริม ที่ร่วมกันดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชน และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่ง การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษากระบวนการและรูปแบบการจัด การสิ่งแวดล้อม อันแสดงถึงศักยภาพของกลุ่มเยาวชน คือ แนวคิดการรวมกลุ่ม ในการอธิบายถึง ปัจจัยต่าง ๆ ในการรวมกลุ่มของเยาวชน และลักษณะของกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมที่เป็น ประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อม ลักษณะโครงสร้างและการพัฒนากลุ่ม ทั้งในด้านโครงสร้างและ กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวคิดเครือข่าย ในการ อธิบายความสัมพันธ์จากความเคลื่อนไหว หรือการพัฒนาของกลุ่มองค์กร ที่จะช่วยให้เกิดแหล่งที่มา ของกระบวนการเรียนรู้ ของกลุ่มเยาวชนอันนำไปสู่แนวทางและวิธีการในการจัดการสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดความช่วยเหลือ การสนับสนุนและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกัน และกัน ที่ทำให้กลุ่มได้พัฒนาศักยภาพของตนได้เท่าทันต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตน ทั้งนี้ อาศัยแนวคิดการมีส่วนร่วม ที่กำหนดขั้นตอนกระบวนการของเยาวชนในการร่วมกันจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่าง ๆ ที่จะทำให้การจัดการสิ่งแวดล้อมของเยาวชน นั้นเกิดศักยภาพได้ แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม ในการอธิบายกระบวนการและรูปแบบ ของการ จัดการสิ่งแวดล้อมของเยาวชน รวมทั้งแนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษาที่อยู่ในปัจจัยต่าง ๆ อันก่อให้เกิด การรวมกลุ่มของเยาวชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ประกอบกับแนวคิดด้านศักยภาพของเยาวชน ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ด้านสิ่งแวดล้อมได้ มาประกอบกับการค้นคว้าซึ่งจะทำให้การศึกษา ดังกล่าวเกิดความสมบูรณ์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอกรอบแนวคิดในการวิจัยตามแผนภูมิ ดังต่อไปนี้

แผนภูมิ 1 กรอบแนวคิดการศึกษาศักยภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมของเยาวชน